

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬ ЖІНОЧИХ
ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО ФЕМІНІЗАЦІЇ АРМІЇ УКРАЇНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності 054 Соціологія

Селянінова Анастасія Олександрівна

Наукова керівниця: Бондар Вікторія Семенівна,

к. соц. н.,

доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка: Марценюк Тамара Олегівна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Секретар/ка ЕК: _____

«__» _____ 2024 р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ І ЇЇ ПРОЯВИ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ.....	5
1.1. Гендерні відносини та чинники гендерної нерівності у військовій сфері.	5
1.2. Гендерна нерівність в українському суспільстві та військовій сфері.....	11
1.3. Тенденції до фемінізації військової сфери.....	16
РОЗДІЛ 2. СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬ ЖІНОЧИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО ФЕМІНІЗАЦІЇ АРМІЇ УКРАЇНИ.....	25
2.1. Якісна методологія у вивченні ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України.....	25
2.2. Контекст фемінізації армії України.....	28
2.3. Досягнення та виклики на шляху фемінізації армії України.....	41
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
ДОДАТКИ.....	63
Додаток А Гайд інтерв'ю.....	63
Додаток Б Транскрипт інтерв'ю з Респонденткою 7.....	66

ВСТУП

У відповідь на російську агресію українське населення мобілізувалося для захисту нашої держави, зокрема чимало жінок, які стереотипно вважаються чужими у військовій сфері. За інформацією АрміяINFORM – онлайн-медіа Міністерства оборони України, кількість жінок-військовослужбовців у період з 2014 по 2023 рік зросла з 16,5 тис до 42 тис - більше ніж у 2 рази, тобто наша військова сфера фемінізується. Так, українське суспільство спостерігає, як все більше жінок беруться за традиційно “чоловічу” діяльність - оборону держави, що дозволяє змінити уявлення про розподіл гендерних ролей. Однак, наш суспільний устрій залишається патріархальним, а стан війни може навіть посилювати домінування чоловіків.

Над рівністю прав та можливостей жінок та чоловіків в Україні наразі працюють як на рівні держави, так і громадського сектору. В обидвох вимірах відзначають зміни в становищі жінок внаслідок російсько-української війни, однак громадські діячі і діячки можуть реагувати на них максимально швидко, відкрито і критично. Тому розглянуто саме ставлення борчинь за права жінок до такого значного зсуву у гендерному балансі військової сфери. Також, на відміну від громадської думки щодо фемінізації української армії, твердження членкинь громадських, а саме жіночих правозахисних, організації на цю тему відображають більш практичний підхід, більшу обізнаність з темою та більш глибокий аналіз гендерних відносин. Тому аналіз ставлення до фемінізації української армії респонденток, залучених в діяльність спрямовану на боротьбу з нерівністю, дозволяє виявити загальні тенденції у трансформації положення жінок в соціальній структурі України в цілому і зокрема в армії, а також критично їх оцінити.

У підсумку, ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України дозволяє не тільки поглянути на їхню обізнаність щодо становища жінок у військовій сфері та проаналізувати їхні оціночні

судження. Воно також розкриває відносини між такими суб'єктами соціальних змін у гендерному вимірі як держава, міжнародні та громадські організації; висвітлює моменти консолідованості та розбіжності в українському жіночому правозахисному русі; та ілюструє виклики феміністичного руху у воєнний час. Так, збільшення кількості жінок-військових означатиме і досягнення для жіночих правозахисних організацій, і нові виклики для них. Адже зміни в українському суспільстві внаслідок повномасштабного вторгнення, відзначаючись деякими перемогами у боротьбі за гендерну рівність, водночас підкреслюють потребу у подальших кроках в цьому напрямку.

Тож, **об'єктом** дослідження виступають представниці жіночих правозахисних організацій, а **предметом** - ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України. **Метою** є з'ясувати ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України. Задля досягнення мети необхідно виконати низку дослідницьких **завдань**:

1. Визначити чинники гендерної нерівності у військовій сфері;
2. Встановити сучасні тенденції фемінізації військової сфери;
3. Окреслити контекст фемінізації армії України;
4. З'ясувати досягнення та виклики на шляху фемінізації армії України.

Наукові доробки Майкла Кіммела й Марії Масрчик, присвячені гендерним відносинам в суспільстві, та Рене Фергюсон, де розглянуто маскулінізм та війну, є **теоретичною базою дослідження**. Також використані результати досліджень щодо гендерного розриву, феміністичної перспективи на мілітаризм та правового статусу жінок. **Емпіричною базою** стали дані, отримані у результаті аналізу 9 глибинних напівструктурованих інтерв'ю, проведених з представницями жіночих правозахисних організацій у період з січня по березень 2024 року авторкою дослідження.

РОЗДІЛ 1

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ І ЇЇ ПРОЯВИ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

1.1. Гендерні відносини та чинники гендерної нерівності у військовій сфері

Розглядаючи гендерну нерівність, перш за все, потрібно зауважити, що гендерні відносини у суспільстві трактуються через призму кількох парадигм, які часто суперечать одна одній. При цьому, елементи кожної з них використовуються в дискурсі щодо гендерної нерівності на рівні політики, медіа чи побутовому. З точки зору біологічного підходу до гендерних відносин, відмінності між чоловіками і жінками зумовлені природою. Такий підхід успадкував есенціалістське бачення відмінностей між гендерами від теологічного підходу, за яким чоловіків і жінок різними зробив Бог, тому вони і надалі мають відповідати цим відмінностям. Біологічний підхід завдяки науковій методології розглядає відмінності у мозку, його характеристиках або гормонах відмінності між жінками і чоловіками. Так, навіть у сучасних дослідженнях науковці намагаються віднайти біологічне підґрунтя наявного соціального устрою, за якого домінують чоловіки (Маєрчик, 2017). Соціобіологія та еволюційна психологія бачать гендерованість суспільства як еволюційно найоптимальнішу стратегію виживання для людства. Тобто у цій парадигмі на ранніх етапах розвитку суспільства для нього було вигідно мати поділ індивідів на агресивних мисливців-воїнів, тобто чоловіків, та орієнтованих на догляд і затишок збиральниць, тобто жінок (Кімел, 2003). Соціальний конструктивізм же розглядає гендерні відносини як сконструйовані соціумом, а також такі, що відображають відносини влади, тобто домінування чоловіків. Саме через призму цього підходу було розглянуто гендерну нерівність у військовій сфері. Відповідно до нього, **гендером є соціально сконструйоване сприйняття жінок і чоловіків, яке формує гендерні**

відносини в конкретному суспільстві, що відтворюють нерівність. Відтак, гендерна нерівність - це відмінні соціальні норми та очікування щодо жінок і чоловіків, які відображають наявні владні відносини та призводять до нерівного розподілу ресурсів. Явище ж фемінізації визначено як збільшення значущості ролі жінок та їхньої представленості в певній сфері.

Нерівність чоловіків і жінок ґрунтується на процесах, що беруть початок в дитинстві індивіда. Людина стає частиною суспільства відразу після народження і протягом дорослішання соціалізується, переймаючи знання про ролі й очікування, які пізніше сама буде відтворювати. Серед них і гендерні ролі, які варіюються в залежності від культури. Так, наприклад, дівчата інтерналізують роль тієї, хто потребує захисту і порятунку, їх навчають уникати насилля і приймати своє підлегле становище (Ferguson, 2021). Такі атрибути дитячого життя як іграшки також являються гендерованими: для хлопців іграшки зосереджені на темі технологій та активностей, а для дівчат - відтворюють стереотипні фемінні ролі і пасивність (Francis, 2010). Тобто саме хлопчачі іграшки можуть відображати військову діяльність, адже оцінюються як жорстокі або небезпечні (Blakemore, & Centers, 2005). Яскравим прикладом є іграшкові пістолети або ножі, а також іграшки-солдатики, які вважаються "хлопчачими". Поведінка дітей також відображає їхні майбутні соціальні ролі як чоловіків або жінок. В іграх хлопці більш схильні проявляти агресію і конфліктну поведінку, а дівчата уникати конфронтацій та насилля (Вітюк, 2008). Отже, ще в дитинстві під час виховання та дозвілля у чоловіків закладаються норми поведінки, які пізніше відповідатимуть очікуванням до військових. Жінки ж виховуються відповідно до протилежних стандартів, які потім підтверджують їхню непридатність до військової служби і заважають інтеграції в переважно маскулінні військові інституції (Goldstein, 2001, as cited in Ferguson, 2021). Тобто, гендерна соціалізація виступає чинником нерівності у військовій сфері.

Важливою для формування соціальних, зокрема гендерних, відносин є інституція, яка впливає на індивідів з дитинства і до дорослого життя та формує

їхні професійні навички, - це освіта. В навчальних закладах відзначається присутність прихованого навчального плану, який транслює наявні в суспільстві гендерні стереотипи (Гайденко, Предборська, 2006). Відповідно, школи сприяють інтерналізації учнями та ученицями їхніх соціальних ролей як чоловіків і жінок. Так, хлопці в школі є більш активними, а від дівчат очікується стриманість (Кімел, 2003). Навіть форма учнів - штани, передбачає більшу рухливість, ніж спідниці учениць. Згодом, фізична сила і вправність можуть стати плюсом для потенційних чоловіків-військових, а для жінок стриманість і пасивність є потенційними причинами відмови від прийняття на військову службу. Вищу освіту також розглядають як сферу домінування чоловіків, яка закріплює наявну гендерну нерівність і обмежує доступ жінок до більш статусних спеціальностей (O'Connor, 2020). Серед цих спеціальностей також можуть бути військові. Так, навчальні заклади досі транслюють норми нашого патріархального суспільства та обмежують можливості жінок, що позначається на ставленні до них в армії. Тому, гендерованість освіти виступає наступним чинником відтворення нерівності чоловіків і жінок в армії.

За нерівністю в освіті слідує нерівність жінок і чоловіків на ринку праці. Вираженим є гендерний розрив в можливостях займати певні робочі місця та доходах (Agénor, Ozdemir, & Pinto Moreira, 2021). Досі існує поділ на “чоловічі” і “жіночі” професії, який обґрунтований зовсім не біологічними відмінностями двох статей, а культурою і наявним розподілом влади (Кімел, 2003). При цьому, гендерні упередження в робочому середовищі зменшуються з наявністю кваліфікованих жінок на ринку праці загалом, а також впливають на їхнє положення в родині (Agénor, Ozdemir, & Pinto Moreira, 2021). Нерівність на ринку праці також висвітлює явище гендерної сегрегації на ринку праці: вертикальної, тобто нерівного представлення чоловіків та жінок у професіях або секторах, що знаходяться вище за ієрархією за певними атрибутами; та горизонтальної - надмірне або недостатнє представництво чоловіків або жінок у секторах чи професіях, які не є впорядкованими у ієрархію (с.2, Meulders, Plasman, Rigo & O'dorchai, 2010). Сегрегація, навіть незалежно від матеріальних

наслідків, є формою дискримінації і порушує право на рівне ставлення до жінок та чоловіків (Логвиненко, 2021). Говорячи про армію як частину ринку праці, потрібно зазначити, що наразі фінансова вигода та престиж професії військових виправдані її ризикованістю та важливістю під час війни. Така властивість військової сфери відносить її до групи професій “скляного підвалу”, тобто таких чий престиж та фінансова вигода, пов’язані з маскулінністю, визначаються їхнім ризиком для життя. Також домінування чоловіків в армії можна пов’язати з “платою за привілеї”, тобто соціальним явищем, що пов’язує норми, які сприяють привілеям чоловіків водночас призводять до зниження якості і тривалості їхнього життя (Марценюк, Плахотнік, 2017). Тобто гендерні відносини у сфері зайнятості, що відображають, панування чоловіків і підлегле становище жінок, формують нерівність у військовій сфері.

Важливим чинником нерівності жінок і чоловіків є розподіл влади у суспільстві. Дослідники/ці бачать гендерну диференціацію як безпосередньо пов’язану з розподілом влади між чоловіками та жінками (Radtke, & Stam, 1994). Гендерна нерівність у можливостях акумулювати владні ресурси спостерігається як на повсякденному, так і на інституційному рівні, а в останньому випадку вона впливає на розрив між жінками і чоловіками у можливостях кар’єрного зростання (Ragins, & Sundstrom, 1989). Так, усталений нерівний і менш прихильний до жінок розподіл влади у суспільстві самовідтворюється, перешкоджаючи тому, щоб жінки займали вищі і лідерські посади на рівні інституцій, зокрема армії. Крім цього, влада на рівні дискурсу та мови також розподілена нерівномірно між чоловіками і жінками. Так, у мові відображається панування чоловіків і завдяки цьому відтворюється (Walsh, 2016). Також владні відносини між жінками і чоловіками відображаються у гендерних стереотипах. При цьому, стереотипи жінок-військовослужбовців можуть як відтворювати домінантні в суспільстві, так і егалітарні, що заперечують відмінність жінок від чоловіків, крім цього жінки можуть також вважати себе більш придатними для служби, ніж чоловіків (Калагін, 2014). Так,

гендерний розподіл влади у суспільстві виступає чинником асиметрії влади в армії у бік чоловіків.

Розглядаючи особливості самої військової сфери як сукупності соціальних інституцій, ролей та зв'язків направлених на військовий потенціал і безпеку держави, що формують гендерні відносини в сучасній армії, варто згадати про соціологію війни. В рамках цієї сфери знань автор/ки відходять від стандартного розгляду війни як політичного чи історичного явища і аналізують його як суспільне. Наприклад, армію розглядають як таку, що формується під впливом ідеології та відображає характерні для такого суспільства тенденції, а також відзначається соціальна зумовленість військово-цивільних відносин (Jones, 2021). Військову сферу також аналізують через призму соціальної структури, використовуючи такі концепції, як лідерство та примус (Henderson, 1985). Війну розглядають як маскулінне явище, наголошуючи на соціально зумовленому гендерному розподілі ролей жінок і чоловіків під час війни на противагу біологічному поясненню (Ferguson, 2021). Результати крос-культурних досліджень демонструють кореляцію між рівнем мілітаризації, рівнем гендерної нерівності та залучення жіночої робочої сили (Elveren, Moghadam, & Dudu, 2022), що означає погіршення становища жінок внаслідок мілітаризації. Концепція соціальної і зокрема гендерної нерівності використовується прибічниками/цями феміністичного руху для критики та реформування армійських структур (Brown, 2020). У соціологічному розгляді чоловіки та жінки мають відмінні ролі під час війни. Перші в основному мають активну роль захисників, нападників або лідерів, другі частіше у пасивних ролях та виконують допоміжні функції. Одна з таких ролей - це репродуктивна, тобто від жінок очікується догляд за дітьми та/або пораненими та відтворення суспільства під потреби війни (Ferguson 2021; Hedström, 2022). Репродуктивний характер жіночої роботи робить її менш престижною та значущою. Крім цього, в контексті війни жінки часто розглядаються як постраждалі, які зазнають викрадення чи згвалтування. Жінки є жертвами гендерного зумовленого насилля не тільки від рук “ворога”, також його ініціаторами можуть бути

військові-побратими або партнери, що повернулися з війни (Ferguson, 2021). Так, армія як маскулінне середовище транслює відповідні цінності, що часто виключають жінок з цього середовища або закріплюють за ними підлеглий статус.

Описаний гендерний розподіл ролей відповідає наявним в суспільстві нормам щодо поведінки жінок і чоловіків, а не визначеній біологією чи психологією схильності чоловіків до військової справи і непридатності до неї жінок. Між жінками і чоловіками відсутні значні відмінності у фізичних параметрах, які б робили перших менш придатними для служби (Goldstein, 2001, as cited in Ferguson, 2021; Reis, 2020, as cited in Reis, & Menezes, 2020). Щодо особистісних характеристик, узагальнюючи результати кількох досліджень, Федорова наводить наступні аргументи на користь придатності жінок до військової справи:

“1) у жінок відмічається більш високий рівень розвитку професійної рефлексії, ніж у чоловіків;

2) чоловіки демонструють більш високий рівень прямої агресії, натомість жінки більш схильні до агресії, яка не має вираження у фізичних діях;

3) нестачу фізичної сили жінки компенсують тренуваністю та майстерністю володіння зброєю;

4) фізіологічні властивості жіночого організму надають можливість жінкам бути більш стійкими під час випробувань тривалими фізичними навантаженнями, жінки більш стійкі до стресу;

5) найбільш стійкими у чоловіків є інтелектуальні інтереси, готовність змиритися з невдачею, високий рівень претензій, а жінки демонструють наполегливість, естетичну чуйність, життєрадісність “ (с.300, 2015).

Підсумовуючи, військова сфера є сильно гендерованою, що зумовлено соціальними чинниками. Так, гендерна соціалізація, що сприяє засвоєнню хлопчиками та дівчатками відповідних соціальних ролей, закладає підґрунтя

для відмінного ставлення до жінок та чоловіків в армії. У сфері освіти продовжується трансляція відповідних чоловікам та жінкам норм, що сприяють засвоєнню першими відповідних військовій справі навичок. Водночас, освітні інституції можуть обмежувати доступ жінок до військових спеціальностей, спричиняючи нерівність в армії. Гендерованість ринку праці, зокрема явище “скляного підвалу”, робить чоловіків більш схильними обирати військову професію, а жінок - менш небезпечні і менш престижні види діяльності. Нерівність у політичному представництві спричиняє дискримінацію жінок військовим законодавством, а загальна нерівність розподілу влади закріплює неналежну представленість їхніх інтересів в армії. Сама військова сфера вважається “чоловічою”, тому армія виступає маскуліним середовищем, що сприяє маргіналізації жінок в цій інституції.

1.2. Гендерна нерівність в українському суспільстві та військовій сфері

Відмінність становища жінок і чоловіків в українській армії, відображає їхню нерівність на рівні суспільства. Так, гендерні відносини у військовій сфері України формуються під впливом тих самих чинників на рівні освіти, ринку праці і розподілу влади.

У нашій державі проблема гендерної нерівності може бути проілюстрована результатами міжнародних кількісних досліджень. Так за індексом гендерного розриву, дослідженого Світовим економічним форумом (World Economic Forum) у Звіті з глобального гендерного розриву 2022-го року (Global Gender Gap Report 2022), Україна має показник 0,707 (де 1 означає повну рівність жінок і чоловіків, а 0 повну нерівність) і займає 81 місце з 146 країн. Тобто, Україна за показником знаходиться ближче до закриття гендерного розриву, ніж до повної нерівності, при цьому, у переліку всіх країн, що беруть участь в дослідженні, наша держава знаходиться ближче до країн з найбільшим гендерним розривом. Цей показник складається з чотирьох вимірів розриву між

жінками і чоловіками у таких сферах як: економічна участь (Economic Participation and Opportunity), рівень освіти (Educational Attainment), політичне представництво (Political Empowerment), сфера здоров'я (Health and Survival). Перше місце за мінімальним показником гендерного розриву зайняла Ісландія, тож у таблиці 1.1. показники цієї країни по 4 вимірам порівняно з українськими.

Таблиця 1.1. Показники гендерного розриву в Україні та Ісландії за 2022 рік

Назва показника	Показники відповідно до країни	
	Україна	Ісландія
Економічна участь	0,710	0,803
Рівень освіти	0,995	0,993
Політичне представництво	0,145	0,874
Сфера здоров'я	0,978	-
Загальний показник	0,707	0,908

Джерело: Global Gender Gap Report 2022. World Economic Forum. (2022, 13 липня).

Важливою для розуміння гендерної нерівності в армії нашої держави є гендерованість освіти. Показник гендерного розриву в освіті в Україні становить 0,995, що навіть вище, ніж у Ісландії (таблиця 1.1.). Однак, помилкою буде вважати, що інститут освіти в націй державі майже позбавлений гендерної диференціації. Марценюк у своїй роботі “Участь чоловіків і жінок у різних галузях і рівнях освіти” пояснює фемінізацію освітніх закладів в Україні тим, що освіта жінок в нашій державі не сприяє вирівнюванню їхніх можливостей на ринку праці з чоловіками, тобто жінки з високим рівнем освіти працюють на посадах, де працюють чоловіки з нижчим (2010). Розглядаючи спеціальну військову освіту, можна також побачити гендерну нерівність, закладену в основу політики таких навчальних інституцій. У спеціалізованих освітніх закладах для військових навчаються переважно чоловіки, а жінкам може бути

відмовлено у вступі через так звану потребу у “спеціальних умовах, продиктованих природою” (Вербовська, 2018). Тобто, на рівні освіти в Україні водночас і відтворюється загально суспільна гендерна нерівність і закріплюється так, щоб потім спричинити нерівні з чоловіками можливості для жінок мати вищі військові посади.

Переходячи до нерівності на ринку праці як чинника різного становища жінок і чоловіків в українській армії, варто зауважити їхні загальні відмінності у економічній участі. Так, відповідний показник гендерного розриву в Україні становить 0,710, що є меншим ніж в Ісландії, однак не вагомо (таблиця 1.1.). При цьому, гендерованість українського ринку праці ілюструє факт існування різниці в оплаті праці чоловіків і жінок, яка може сягати більше 30% у деяких сферах (Марценюк, Плахотнік, 2017). Станом на сьогодні за даними Урядового порталу держава планує зменшити гендерну різницю в оплаті праці жінок і чоловіків з 18,% до 13% до 2030 року, однак проблема нерівного розподілу оплати праці ускладнена військовим станом в нашій державі. Для української армії, як і для суспільства загалом, характерний гендерний поділ професій, в результаті якого жінки займають менш престижні і оплачувані посади. Синявська, Тимченко та Тимошенко, наприклад, зазначають, що на початку повномасштабної війни жінки у війську майже не мали бойових посад, а були наприклад кухарками, хоча фактично могли займати такі посади без офіційного призначення. Це призводило до різниці в оплаті праці жінок і чоловіків військових (2023). Загалом жінки мають витратити більше ресурсів для того щоб досягти такого самого професійного рівня, що і чоловіки (Марценюк, Плахотнік, 2017). У військовій сфері ця тенденція також простежується, адже на посадах в армії, де не потребується спеціальна військова освіта, жінки загалом мають вищий її рівень, ніж чоловіки (Дубчак, 2008). Після початку повномасштабного вторгнення завдяки постанові Кабінету Міністрів України оплату військових було значно збільшено (Носова, 2023). Однак, раніше, ще до початку російської агресії, коли військові посади оплачувались низько, фемінізацію армії пов’язували саме з тим, що це була неprestижна і економічно

неприваблива сфера (Дубчак, 2008). Відсутність доступу жінок до певних військово-облікових спеціальностей, як і до закладів військової освіти в Україні, відповідала патерналістській політиці закріпленій законодавством. Перед самим початком повномасштабного вторгнення це було змінено наказом Міністерства оборони України від 10 лютого 2022 року № 50, і тепер жінки можуть на рівні з чоловіками проходити службу за всіма спеціальностями та займати будь-які військові посади. Тобто зараз жінки на рівні законодавства мають однакові з чоловіками можливості на військовому ринку праці, однак в реальності він все одно є дуже гендерованим.

Крім цього, нерівний розподіл політичної влади в Україні спричиняє великий гендерний розрив у всіх сферах життя та яскраво проявляється в армії. Так, показник гендерного розриву в політичному представництві в Україні - 0,145, що в шість разів менше ніж в країні з найменшим гендерним розривом - Ісландії (таблиця 1.1). У звіті Програми розвитку Об'єднаних Націй (United Nations Development Programme) щодо гендерних соціальних норм (2023 Gender social norms index) зазначається, що жінки майже не репрезентовані за столами переговорів в російсько-українській війні. Крім цього, у звіті вказано, що 56,51% населення України станом на 2023 рік поділяють політичні гендерні упередження. Так, у воєнний час політичне лідерство перебуває у руках чоловіків і більшість населення поділяє гендерні упередження, що підтримують це становище. Мала представленість жінок у державній владі сприяє дискримінації останніх в армії через законодавство. Так, військові закони є антропоцентричним і транслують консервативні соціальні норми, прикладом чого є військова форма і захист, що розроблені за стандартами чоловічої фігури і не враховують жіночих анатомічних особливостей. У структурі армії розподіл влади також переважає на користь чоловіків. За військовою статистикою у 2023 році жінки становлять 6,6% офіцерського складу і 6,6% сержантського (Military Media Center, 2023, як цит. у Павлюк, 2023). З іншого боку зазначається позитивний вплив жінок на керівних посадах на становище жінок у війську загалом, у правовому та соціальному вимірі (Царенко, & Царенко, 2020). Однак,

самі жінки військові скептично ставляться до своїх можливостей побудувати військову кар'єру (Дубчак, 2008). Тобто гендерні норми щодо ієрархії чоловіків жінок інтерналізуються останніми та призводять до подальшого відтворення гендерної нерівності. Тобто, нерівність владного ресурсу між чоловіками і жінками в Україні спричиняє недопредставленість останніх на високих політичних посадах, що є перепорою для формування егалітарного законодавства, та формує “скляну стелю” для жінок-військових.

Отже, гендерний розрив в українському суспільстві, проявляючись у всіх вимірах, закладає основу для нерівності чоловіків і жінок в армії. Так, освіта в нашій державі не сприяє вирівнюванню освітніх шансів, а перешкоди в доступі до спеціальної військової освіти не дозволяють жінкам займати вище положення у військовій ієрархії. Патерналістська державна політика України ще нещодавно обмежувала доступ жінок до деяких військових професій, а в самій армії жінки досі є обмеженими гендерованістю військових спеціальностей. Асиметричний в сторону чоловіків розподіл влади в нашому суспільстві закріплює за жінками нижче положення, таким чином закріплюючи нерівність в армії.

1.3. Тенденції до фемінізації військової сфери

Розглянуті вище чинники нерівності жінок і чоловіків в армії відображають загальні тенденції гендерних відносин. Тому, так само, як і гендерна нерівність загалом, це явище може бути мінімізоване завдяки державним політикам та діяльності громадських організацій. Для виявлення тенденцій фемінізації військової сфери в Україні та світі розглянуто відповідні заходи для подолання гендерної нерівності в суспільстві та військовій сфері зокрема.

Гендерна рівність вже не перше десятиріччя визнана ціллю політик держав та міжнародних організацій по всьому світу, її асоціюють з високим рівнем життя, демократією та економічним зростанням (Squires, 2007). Боротьба за рівність чоловіків і жінок по всьому світу розвивалась двома шляхами: “дії знизу”, тобто через протестні рухи, феміністичні організації та низовий активізм, та “дії з гори” - егалітарну державну політику та заходи проти гендерної дискримінації (Марценюк, 2017). Саме завдяки “діям знизу” вимоги жінок набувають розголосу і чиниться тиск на владу для вживання комплексних заходів “на гори”. Наразі на політичному рівні існує три основні стратегії сприяння гендерній рівності: гендерні квоти, політичні агенції та гендерний мейнстрімінг (Squires, 2007). Також проводиться моніторинг гендерного розриву та розраховуються прогнози щодо досягнення рівності чоловіків і жінок. Так, за вже згаданим Звітом з глобального гендерного розриву 2022-го року станом на 2022 рік гендерний розрив у світі закритий на 68,1%, а для його повного зникнення потрібно ще 132 роки. Активну участь у реформуванні наявних гендерних відносин у суспільствах по всьому світу беруть міжнародні організації, наприклад ООН, яка регулярно укладає документи, що мають не меті захист прав жінок. Серед таких документів Конвенція про політичні права жінок (1952), Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), а також укладена на IV Всесвітній конференції із становища жінок у Пекіні 1995 року

Пекінська декларація та Платформа дій (Марценюк, 2017). Рада ООН з прав людини ставить собі за ціль у співпраці з державами та недержавними організаціями реформувати дискримінантне законодавство, викорінювати гендерно зумовлене насилля, змінювати патріархальні суспільні норми (2021). Європейська комісія розробила стратегію досягнення гендерно рівності на 2021-2025 роки, виділивши три основні напрямки: криміналізація насилля проти жінок, сприяння рівному доступу жінок до ринку праці і представленості на керівних посадах (European Commission, 2020).

Напрацювання міжнародних організацій сприяють боротьбі за рівність жінок та чоловіків і в українському контексті. Аналізуючи результати виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій, а також заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, Крюкалов відзначає такі основні позитивні зрушення у період з 1995 по 2014 роки: *“створення нормативно-правової бази з питань гендерної рівності”*, *“розвиток національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”*, *“посилення сектору громадських організацій”*, *“розвиток гендерної освіти”* та *“запобігання та протидії гендерному насильству”* (с. 6-7, 2014). Зокрема автор відзначає прийняття закону, що став основою для побудови рівних гендерних відносин в нашій державі - Закону України “Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків” (2005). У Законі визначено такі основоположні для гендерної рівності поняття як власне гендерна рівність, рівні права та можливості жінок і чоловіків та сформовано механізми досягнення цієї рівності у різних сферах (Верховна Рада України, 2023). Ці механізми є наріжними для боротьби з нерівністю і в нашій армії. Ще одним досягненням як міжнародного так і громадського впливу на Президента України та Верховну Раду є ратифікація Стамбульської конвенції, яка відбулася у 2022 році вже після початку повномасштабного вторгнення росії на наші території. Цей документ є міжнародно визнаним стандартом законодавчої бази для боротьби з гендерно зумовленим насиллям (Приступенко, 2022). Здатність

нашої держави ратифікувати подібні документи в стані активної війни свідчить про можливість для подальших законодавчих реформ у бік гендерної рівності.

Згадані документи та стратегії подолання гендерної нерівності актуальні і в контексті армії, адже проблема пригнічення жінок в цій інституції викликана тими самими суспільними чинниками. Якщо ж говорити про законодавчу основу, що врегульовує гендерні відносини саме в українській армії, то основним тут виступає Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу”, прийнятий ще 1992 року. Хоча Закон в своїй основі має відмінне сприйняття жінок і чоловіків як військовозобов’язаних: *“У мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом)”* (Частина 11 Статті 1), - він містить положення для утвердження рівності жінок та чоловіків: *“Жінки виконують військовий обов’язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі)”* (Частина 12 Статті 1) (Верховна Рада України, 2023). Крім цього, держава наразі робить кроки до подолання гендерної нерівності в армії, прикладом чого є прийняття Верховною Радою України законопроекту 6109, за яким було ухвалено Закон “Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях” завдяки якому жінки на законодавчому рівні матимуть з чоловіками рівний доступ до військових спеціальностей та звань (Мазуренко, 2018). При цьому, з точки зору права основною сучасного становища жінок в армії розглядають проблему *“правового врегулювання військовослужбових відносин за участі жінок, оскільки їх служба регулюється не тільки військовим законодавством, а й іншими галузями права”* (с.5, Войтовська, & Кравченко, 2018).

Важливу роль у реформуванні законодавства на користь більш гендерно інклюзивного, тобто такого, що однаково включає і жінок і чоловіків, беруть громадські організації - це *“добровільні об’єднання фізичних осіб для здійснення*

та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів” (Стаття 1, Закон України “Про громадські об’єднання”, Верховна Рада України, 2023). Наприклад, прийняттю Закону “Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків” наше суспільство завдячує зокрема громадським організаціям, які чинили тиск на Верховну Раду (Крюкалов, 2014). Щодо Стамбульської конвенції, то громадські організації не тільки сприяли її ратифікації, а наразі також ініціюють кампанії для її реалізації. Прикладом цього є “Стамбульська конвенція має запрацювати!” - кампанія, яку реалізує організація “Марш Жінок” у співпраці з ГО “Інсайт”. **Організації, що опікуються питаннями гендерної рівності, правозахисту жінок та популяризації фемінізму у дослідженні узагальнено названо жіночими правозахисними організаціями.** Прикладом діяльності таких організацій у сфері просування інтересів жінок в армії є розробка представниками/цями ГО “Юридична сотня”, ГО “Інститут гендерних програм” і ГО “Жіночий ветеранський рух” у співпраці з радницею головнокомандувача ЗСУ з гендерних питань механізму запобігання і реагування на випадки сексуального насилля в українській армії. Для втілення цих напрацювань у державну політику було сформовано петицію №220188 “Вимога впровадити вже розроблений механізм протидії сексуальним домаганням та насильству в ЗСУ та припинити безкарність тих, хто чинить насильство в армії”. Так, робота жіночих правозахисних організацій робить значний внесок у фемінізацію армії України, адже закладає підґрунтя для зменшення гендерної нерівності у всіх сферах життя чоловіків і жінок та просуває інтереси останніх у військовій сфері безпосередньо. В основі діяльності жіночих правозахисних організацій у цьому напрямку лежить **ставлення** їхніх членів і членкинь до фемінізації армії України, **яке є повторюваними думками, установками, очікуваннями і оціночними судженнями індивідів/ок щодо названого явища.**

Водночас, збільшення ролі жінок в армії вивчається науковцями/вицями по всьому світу. Як показує аналіз літератури з теми, виконаний Рейс та

Менезес (Reis, Menezes), жінки досі є меншістю у військовій сфері (2020). Попри це, у роботі відзначають зменшення секуальних домагань в армії та сексуальної віктимізації жінок-військових, яких сприймають як рівних чоловікам. Тобто саме залучення жінок до бойового досвіду має позитивний вплив на те, як до них ставляться побратими-чоловіки і зменшує їхню маргіналізацію (Reis, Menezes, 2020). Результати дослідження зусиль феміністичного руху, направлених на гендерну рівність у військовій сфері, показують, що завдяки лобійованим активістами реформам, зокрема гендерно інклюзивній освіті військових, сприйняття та становище жінок в армії поліпшується (Brown, 2020). Фемінізацію військової сфери у світі також можна прослідкувати у трансформації образів військових, які транслують Збройні Сили. Результати лонгітюдного дослідження з 2002 по 2018 роки показують, що внаслідок рекрутингової кризи армії таких країн, як США та Велика Британія, почали використовувати більш егалітарну щодо жінок рекламу для залучення військових (Jester, 2021). Тобто, попит на залучення більшої кількості людей в армію, спричинений подіями 11 вересня 2001 року підштовхнув до рекламних кампаній, які приваблюватимуть меншини, до цього мало залучені у військову сферу, зокрема жінок.

Теперішня повномасштабна війна росії проти України актуалізує проблеми гендерної нерівності в нашому суспільстві в контексті війни. Так, міжнародні науковці/виці розглядають позицію різних напрямів феміністичного руху в збройному конфлікті на прикладі теперішньої війни в Україні. Сернат (Cernat) відзначає поляризацію поглядів українських феміністок відносно стану війни: з одного боку, Оксана Дутчак переосмислює ставлення до мілітаризму і відмовляється від пацифістських поглядів; з іншого, Олена Любченко критикує мілітаризм як деструктивне для положення жінок в суспільстві явище (2023). Власне фемінізацію української армії розглядають українські соціологи/ні. Наприклад, Калагін ще до початку військової агресії росії проти нашої держави відзначає важливість контрактної системи, за якої жінки мають змогу долучатися до Збройних Сил за бажанням, а не за обов'язком, для фемінізації

армії (Калагін, 2006). Надалі автор досліджує армію як стереотипізоване середовище, що уповільнює зростання представленості і ролі жінок у військовій сфері (Калагін, 2014; Калагін, Ю. А., & Мазур, М. В. 2018).

У контексті нашого суспільства можна спостерігати фемінізацію армії у тому, що поступово збільшується кількість жінок-військових, жінки займають раніше недоступні високі позиції у військовій ієрархії та збільшується висвітленість ролі жінок в армії. Збільшення кількості жінок в армії, зокрема офіцеров і сержанток, можна простежити за даними МОУ на рисунку 1.1. (Гриценко, Квіт, Марценюк, Звягінцева, Фацієвич, & Белошенко, 2023). За даними Military Media Center на момент жовтня 2023 року загальна кількість жінок у ЗСУ становить 62 062 (7,3% від загальної чисельності ЗСУ), з яких 43 479 (5,3% від загальної чисельності ЗСУ) є військовослужбовицями і більше 5 тисяч перебувають в районі бойових дій. При цьому 18 538 жінок в ЗСУ є цивільним персоналом і становлять майже половину (48,2%) від його загальної кількості (Military Media Center, 2023), тобто більш фемінізованими є частини ЗСУ, що менш пов'язані з безпосереднім веденням бойових дій. Жінки в українській військовій сфері відіграють все більш значущу роль, отримуючи такі високі військові звання як генералки. Наразі в Україні вже двоє жінок стали генералками у 2018 та 2020 роках (Пресслужба СБУ, 2020, як цит. у Українська правда, 2020). Щодо висвітлення жінок у військовій сфері у медіа, то порівняльний аналіз образів українських та китайських жінок-військових в Інтернеті, відзначає більш егалітарне зображення перших: “Українки в армії зображуються більш сильними, зрілими, досвідченими і “не вириваються” із суспільства загалом” (с.118, Стребкова, & Чжань, 2022). У цьому випадку нормалізація зображення жінок як військових у медіа сприяє боротьбі з стереотипом, що війна - це не жіноча справа.

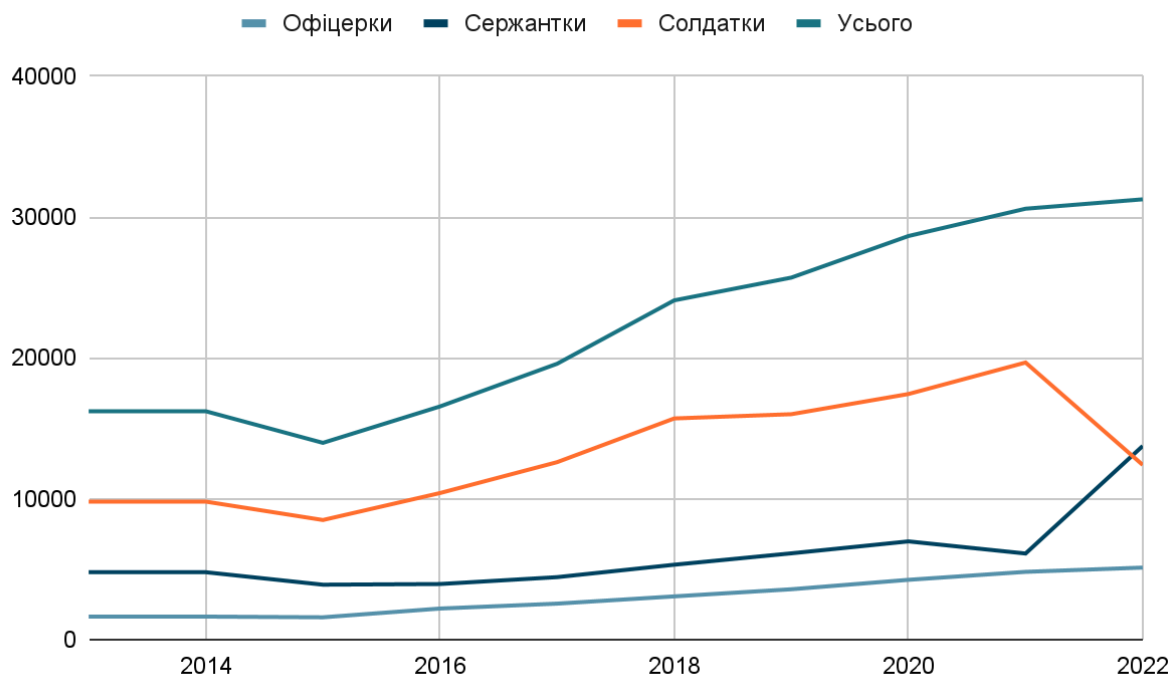

Рис. 1.1. Динаміка кількості жінок у ЗСУ у період з 2013 по 2022 роки

Джерело: Дані МОУ на запит на інформацію від 16 січня 2023 року у “Моніторингу рекомендацій і результатів досліджень із циклу «Невидимий батальйон», виконане в межах проєкту НАКО «Просування гендерної рівності в ЗСУ»” (2023)

Значний внесок в розуміння тенденцій до фемінізації військової сфери в Україні роблять авторки серії досліджень “Невидимий батальйон”. Наприклад, за результатами “Моніторингу рекомендацій і результатів досліджень із циклу “Невидимий батальйон”, виконане в межах проєкту НАКО “Просування гендерної рівності в ЗСУ”” відзначено, що завдяки тому, що все більше жінок займають вищі військові звання, відбувається поступове подолання вертикальної гендерної сегрегації (Гриценко, та ін., 2023). Завдяки тому, що було усунено обмеження для жінок на ряд військових-обліковий спеціальностей жінки можуть долати “скляну стелю”, яка обмежує їхнє положення у військовій ієрархії. Крім цього, до більш егалітарного змінюється суспільне сприйняття жінок в армії. У результаті опитування було відзначено збільшення кількості українців/ок, які вважають, що “жінкам в Україні мають бути надані рівні можливості із чоловіками працювати в ЗСУ та інших військових формуваннях”,

порівняно з 2018 роком, коли вони становили половину опитаних (с.13, Гриценко, та ін., 2023).

Отже, законодавча база держави та міжнародні документи виступають основою для захисту та просування прав жінок у військовій сфері. Завдяки цьому стає можливою фемінізація української армії. Законодавчі реформи та удосконалення могли б пришвидшити цей процес та сприяти зменшенню гендерної нерівності у Збройних Силах. Науковцями/цями досліджено процеси, що сприяють зменшенню гендерної дискримінації в армії, серед яких: освіта, поширення та нормалізація образів жінок-військових і доступ жінок до бойового досвіду. На це направлена “дія знизу”: громадські організації, зокрема жіночі правозахисні, долучаються до просування інтересів жінок в армії. Так, не зважаючи на те, що армія досі є середовищем з яскраво вираженою гендерною нерівністю, на сьогодні відмічено тенденцію до подолання жінками горизонтальної та вертикальної сегрегацій.

Підбиваючи підсумки, для глибшого розуміння чинників гендерної нерівності у військовій сфері було розглянуто гендерні відносини загалом та їхній внесок в наявну нерівність жінок і чоловіків в українській армії. Так, наявний розподіл гендерних ролей та стереотипи формуються ще в процесі соціалізації. Надалі нерівність закріплюється на рівні інституцій, зокрема освіти. Також військова сфера як частина ринку праці відображає відповідні тенденції до нерівності та сегрегованості. Крім цього, чинником підлеглого становища жінок-військових є нерівний розподіл влади між жінками та чоловіками. Також було окреслено особливості військової сфери, які формують суспільні відносини в ній та позначаються на гендерному вимірі суспільного життя. Серед цих особливостей маскуліність армійського середовища та відповідні цінності, що витісняють жінок та закріплюють за ними підлеглу роль, репродуктивну роль та роль жертви.

У військовій сфері України гендерні відносини формуються під впливом тих самих чинників. Так, індекс гендерного розриву демонструє нерівність чоловіків і жінок у вимірі освіти, економіки та політики. Відповідно, у цих

вимірах асиметрія у бік домінування чоловіків спостерігається і в українській армії. Патерналістські політики щодо жінок ще донедавна обмежували їхній доступ до спеціальної військової освіти та деяких військових спеціальностей. Також жінки рідше займають керівні посади у війську.

Попри велику кількість актуальних проблем військової сфери, пов'язаних з гендерною нерівністю та дискримінацією, можна спостерігати тенденції до її фемінізації. Підґрунтям до збільшення представленості інтересів жінок в армії є діяльність міжнародних організацій, направлена на подолання гендерної нерівності; власне державні політики та законодавство; а також діяльність громадських організацій, яка направлена на покращення становище жінок. В Україні жіночі правозахисні організації роблять значний внесок у фемінізацію військової сфери, сприяючи змінам у бік більш егалітарного законодавства. При цьому, варто враховувати, що військова сфера в нашій державі зазнає змін внаслідок повномасштабного вторгнення росії, що відображається і на тенденції до її фемінізації.

РОЗДІЛ 2

СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬ ЖІНОЧИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО ФЕМІНІЗАЦІЇ АРМІЇ УКРАЇНИ

2.1. Якісна методологія у вивченні ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України

Дослідження спирається на якісну методологію з використанням інтерпретативного підходу. Якісна методологія такого типу була використана з огляду на те, що в науковому просторі бракує досліджень з теми, тому є потреба у ґрунтовній якісній інформації для розуміння досвіду респонденток та сенсів, які вони в нього вкладають (Seidman, 2006). Збір емпіричних даних був здійснений методом фокусованих напівструктурованих глибинних інтерв'ю. Глибинні інтерв'ю були фокусованими, адже респондентки були учасницями єдиного процесу - громадської діяльності, направленої на боротьбу з гендерною нерівністю, а для дослідження був цікавим саме їхній відповідний досвід та надане йому респондентками значення (Белановский, 2001). Для проведення інтерв'ю був розроблений напівструктурований гайд, який з одного боку дозволив отримати широкий спектр відповідей та ставити додаткові питання під час розмови, а з іншого дав змогу спиратись на заздалегідь підготовлений структурований текст. Гайд було поділено на вступ, знайомство, 2 блоки та завершення (додаток А). Перший було блок присвячено контексту, у якому відбувається фемінізація сучасної української армії, тобто ролі громадських організацій та інших акторів у боротьбі за гендерну рівність у суспільстві загалом та армії зокрема. Другий блок було присвячено явищу фемінізації української армії, зокрема в контексті повномасштабного вторгнення.

За описаною методологією у період з січня по березень 2024 року було проведено 9 глибинних інтерв'ю з представницями жіночих правозахисних організацій. Для формування вибірки було використано базу громадських

організацій, які працюють з жінками, сформовану в рамках дослідження “Становище дівчат і молодих жінок у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні” групою студентів/ок за участі авторки дослідження (Марценюк, Дудко, Солодченко, Кравець, Трофименко, Македон, ... & Соколова, 2023). До організацій, які відповідали наведеному вище визначенню жіночих правозахисних, були надіслані запити на проведення інтерв'ю з представниками/цями у соціальні мережі, на пошту або ж особисто до очільниць таких організацій. Всього було сконтактовано з 25 організаціями, з яких згоду на проведення інтерв'ю дали 9. Початково гендер не був критерієм відбору респондентів/ок, однак на інтерв'ю погоджувались виключно жінки, що свідчить про те, що саме вони переважно представляють жіночі правозахисні організації. Характеристики організацій, чиї представниці погодились на інтерв'ю наведено в таблиці 2.1.. Варто також зазначити, що ставлення респонденток до фемінізації армії не є офіційним вираженням позиції організацій, які вони представляють. Всім респонденткам перед участю була надіслана інформаційна згода, на яку від всіх було отримано ствердну відповідь. Інтерв'ю відбувались онлайн на платформі Zoom, тривали в середньому 53 хвилини та фіксувались на диктофон за попередньою згодою респонденток.

Отримані дані було транскрибовано у програмі “Good Tape” (як приклад у додатку Б наведено транскрипт одного інтерв'ю) та проаналізовано нарративним методом відповідно до змістовних блоків гайду.

Таблиця 2.1. Жіночі правозахисні організації, які представляють респондентки

Респондентка	Організація	Напрямок роботи організації
Респондентка 1	ВІСЬ	Протидія насиллю та дискримінації, гендерна рівність, підтримка дівчат та жінок, організація фемкемпів, підтримка внутрішньо переміщених жінок.

Респондентка 2	Громадський Альянс "Політична дія жінок"	Адвокація гендерної рівності, політичних прав жінок, політичні акції, просування гендерних квот.
Респондентка 3	Гендер в деталях	Гендерний консалтинг, медіа, спільнота агентів/ок змін, просвітницька діяльність, феміністична діяльність, а також підтримка ЛГБТ-спільноти.
Респондентка 4	Жіночий ветеранський рух	Адвокації та захисту прав жінок ветеранок та діючих військовослужбовиць, впровадження рівних прав і можливостей через законотворення та адвокацію професійного та престижного сектору безпеки.
Респондентка 5	Асоціація жінок України "ДІЯ"	Захист жіночих прав, інтересів жінок та членів їхніх родин, сприяння просуванню принципів гендерної рівності, розкриття професійних і ділових якостей жінок, підтримка їх підприємницької ініціативи, захист прав дітей та молоді, вирішення питань освіти, культури, духовності.
Респондентка 6	Феміністична майстерня	Гендерна та феміністська просвіта; створення, підтримка та розвиток фем-спільноти; підтримка жінок та дітей, що постраждали через війну.
Респондентка 7	Рада жінок Донеччини	Запобігання та протидія гендерно зумовленого, в тому числі і домашнього насильства; протидія гендерній дискримінації та

		сприяння рівності.
Респондентка 8	Центр гендерної культури	Просування гендерної рівності в українському суспільстві через адвокаційні кампанії, неформальну освіту і креативні рішення.
Респондентка 9	ЮРФЕМ	Об'єднання жінок-юристок, підтримка для потерпілих від сексуального насильства та всіх видів гендерної дискримінації.

2.2. Контекст фемінізації армії України

Фемінізація армії нашої держави відбувається в контексті гендерних відносин у суспільстві, що змінювались під впливом діяльності різних акторів, серед яких громадські організації, міжнародні організації, держава та інші. До досягнень саме організацій громадського сектору в досягненні гендерної рівності в Україні респондентки відносять зменшення різниці в оплаті праці, допомога постраждалим від гендерно зумовленого насилля, зокрема завдяки створенню шелтерів, і гендерні квоти у політиці. Крім цього, представниці жіночих правозахисних організацій наголошують на зміні сприйняття питань гендерної рівності завдяки ГО у співпраці з іншими інституціями. Прикладом є взаємодія з медіа, завдяки якій респондентки відзначають такі зміни: збільшення видимості жінок у суспільстві, зміна ставлення до сексизму на більш негативне, нормалізація фемінізму, ширше використання фемінітивів та, на конкретному прикладі, зміна ставлення до 8 березня. Також респондентки говорять про законодавчі зміни як про досягнення роботи таких організацій. Наприклад, називають Закон «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» щодо протидії дискримінації за ознакою статі» (2022) та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018) як

результати кампаній жіночих правозахисних організацій. Так, за словами представниці ГО:

“Закон це закон, а як його впроваджувати, це не зовсім зрозуміло з того ж закону. Тому потрібні якісь такі конкретні речі, тобто, розробка інструментарію різноманітного, це також досягнення, в принципі, громадського сектору,” (Респондентка 8).

Також ГО сприяють зменшенню гендерної нерівності у взаємодії з державою через медіа:

“Наприклад, ряд феміністичних жіночих організацій кілька років поспіль говорять про те, що сексистська реклама – це не окей. Нав'язливо про це говорять, звідусіль. Тобто спочатку це дуже маленька аудиторія, але поступово це розширюється, і суспільство починає думати про те, що це може бути не окей потенційно... Поступово починають з'являтися певні вимоги до держави,” (Респондентка 3).

Громадські організації також реалізують зміни у співпраці з міжнародними організаціями, прикладом чого респондентки називали реалізацію програми дій Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”, ухвалена Радою Безпеки ООН 2000 року.

Щодо внеску ГО в деякі заходи для формування контексту фемінізації армії України думки респонденток розходяться. Так, деякі називають ратифікацію Стамбульської конвенції заслугою жіночих правозахисних організацій, тоді коли інші ні.

Говорячи про роль міжнародних організацій у боротьбі зі зменшенням гендерної нерівності респондентки висловлюють як позитивне, так і негативне ставлення до них. Так, відзначають неоднозначність діяльності міжнародних організацій:

“Одні [міжнародні організації] сприяють, якщо в них є такі цінності гендерної рівності і політики; інші не сприяють, а навпаки підважують питання гендерної рівності, насаджують гендерні стереотипи, насаджують канони,” (Респондентка 1).

З одного боку, міжнародні організації фінансують діяльність українських громадських організацій, які працюють у напрямку зменшення нерівності, діляться з ними досвідом та привносять нові практики. Також вони мають гендерну рівність як пріоритет у своїй діяльності і виставляють відповідні вимоги для українських партнерських організацій. Наприклад, представниці називали МВФ як організацію, що робить внесок в подолання нерівності між жінками і чоловіками завдяки обов'язковій гендерній політиці, якої будь-які партнери фонду мають дотримуватись. Завдяки своєму авторитету та зв'язкам міжнародні організації здатні впливати на владу для здійснення змін навіть більшою мірою, ніж ГО:

“Крім того, вони [міжнародні організації] мають багато контактів з посольствами і через послів це все відбувається. Це також вплив на наших державних діячів, тому що хочуть вони чи ні, але вони прислухаються все-таки до тих же послів, набагато більше, ніж до нашого громадського сектору,” (Респондентка 8).

Як недоліки діяльності міжнародних організацій називають байдужість, бюрократизованість та відсутність аналізу.

Респондентки зокрема відзначають важливість держави у формуванні гендерних відносин у суспільстві та говорять про наявність в Україні сильної “концептуальної бази” для здійснення відповідних політик а також радниць з гендерних питань. Так, представниця жіночої правозахисної організації зазначає про допоміжну роль ГО у зменшенні гендерної нерівності у суспільстві у порівнянні з державою:

“Очевидно, [роль держави] ключова і основна, тому що це є безпосереднє зобов'язання держави забезпечувати захист та впровадження інтересів усіх громадян, жінок, чоловіків, людей різних груп, які проживають в Україні, забезпечувати реалізацію їхніх прав... Громадські організації можуть бути партнерами держави, але аж ніяк не тими, хто замінює роль держави у впровадженні гендерної політики”, (Респондентка 9).

При цьому, навіть законодавча база не гарантує імплементацію гендерно інклюзивних політик, адже міська влада може вважати себе “незалежною” від державних програм. Крім цього, зазначають про недоліки наявного розподілу відповідальності за реалізацію цих політик:

“...стосовно того, що Міністерство соціальної політики наразі є основним координатором [впровадження гендерних політик]. Ну, на мій погляд, проблема в тому, що, знаєте, Міністерство соціальної політики, воно відповідає, в принципі, за вразливі категорії населення. І от досі буває таке, що зустрічається, знаєте, що там, типу, молодь, люди з інвалідністю і жінки. Ну, тобто, жінки, вони якось ставляться, як люди з інвалідністю в один ряд, і це не є добре.” (Респондентка 8).

При цьому, більшість респонденток зауважують, що держава не фінансує або майже не фінансує проекти, направлені на подолання гендерної нерівності. Респондентки зауважують про недостатні зусилля держави в цьому напрямку:

“Хоча мені здається, що вони [дії держави] є недостатніми, і що за кількістю жінок, які є волонтерками, або вже дійсними військовослужбовицями в Україні, те, що дає держава для них, цього є недостатньо,” (Респондентка 6);

“Це така, як називають, моя максимально суб'єктивна думка, але вона [держава] сторонній спостерігач, тому що більшість законодавчих актів різних нормативів, вони йдуть саме більше від громадського сектору,” (Респондентка 7).

Однак, відсутність фінансування від держави можуть сприймати як позитиве для громадської діяльності явище. Респондентка 8 аргументує це тим, що фінансова залежність від держави буде обмежувати діяльність ГО.

Незважаючи на критику держави в сфері подолання нерівності між жінками і чоловіками, існує оптимістичний погляд на її роль в цьому процесі. Так, Респондентка 6 зазначає, що політики держави стають більш гендерно чутливими, адже це сприятиме інтеграції України в ЄС.

Переходячи до вужчого контексту фемінізації армії України, відповідну діяльність у сфері боротьби з гендерною нерівністю саме в армії здійснюють ті самі актори: держава, міжнародні організації та ГО. Респондентки зазначають про важливість державної підтримки для жінок на фронті. При цьому зазначають і про недоліки державної політики, наприклад, у сфері спеціалізованої військової освіти, яку наразі бачать як сексистську:

“Я вже не кажу про виклики для вступу в військові університет. З огляду на війну, у військових вишах і взагалі у будь-яких вишах, будуть віддавати перевагу чоловікам, щоб зберегти їх від мобілізації, а жінкам просто будуть відмовляти”, (Респондентка 2).

Говорячи про сприяння більш егалітарним гендерним відносинам в армії зі сторони міжнародних організацій, респондентки здебільшого відзначають їхній позитивний вплив. Наприклад, представниці жіночих правозахисних організацій відзначають, що перехід української армії до стандартів НАТО принесе зміни, що зменшать наявну гендерну нерівність в цій структурі.

Однак, міжнародні організації можуть мати обмеження, що не дозволяють їм напряму формувати гендерні політики в армії. З одного боку, як зазначає Респондентка 7, не всі міжнародні організації, які сприяють встановленню більшої рівності між жінками і чоловіками, можуть працювати у військовій сфері України: політика організацій може обмежувати таку діяльність. З іншого, діяльність міжнародних організацій, які безпосередньо співпрацюють з армією, може не передбачати гендерні політики:

“Міжнародні організації, ну, знов-таки, вони меншим чином долучені, бо це не дуже їх стосується, і їм немає такої особливої цікавості до того, на кого вони виділили кошти, або до кого вони там прийшли, бо найчастіше це там не щось феміністичне, або правозахисне, найчастіше це просто військова допомога, якщо ми говоримо саме про армію,” (Респондентка 3).

Окремо варто виділити міжнародні феміністичні організації, які долучаються до формування дискурсу щодо ролі жінок у російсько-українській

війні. Як зазначають респондентки, роль таких організацій у формуванні контексту для фемінізації армії України різна. Так, через міжнародні феміністичні організації в світі може бути поширена інформація про війну в нашій державі і становище жінок у ній. Однак, респондентки зазначають і про те, що не всі феміністичні міжнародні організації готові підтримувати жінок-військових в Україні:

“Думаю, що з цим зараз складно, тому що організації, які допомагають феміністкам, які позиціонують себе як феміністичні за кордоном, якщо навіть говорити про невеликі організації, для них фемінізм дорівнює антимілітаризм. І ця історія про те, що треба допомагати жінкам в армії, для них не є зрозумілою.” (Респондентка 6).

Сприйняття ролі громадських організацій для фемінізації української армії відрізняється. Більшість респонденток говорять про важливість ролі ГО для подолання гендерної нерівності в армії, вони матеріально забезпечують жінок в армії, просувають інтереси жінок завдяки дослідженням і адвокації, проводять тренінги на теми гендерної рівності для військових, а також консультують державних діячів з цих питань. Прикладом впливу ГО на зменшення нерівності жінок і чоловіків в армії респондентки називають цикл досліджень “Невидимого батальйону”, заслугою якого вважають відкриття бойових посад для жінок. Також зазначають про випуск жіночої військової форми та розробку бронежилета як досягнення організації “Жіночий ветеранський рух”.

При цьому респондентки згадують про складнощі роботи жіночих правозахисних організацій у військовій сфері. Так, Респондентка 9 зазначає, що адвокація прав жінок в армії є нелегким процесом, а після початку повномасштабного вторгнення ві ще ускладнився:

“Тому що, коли ми говоримо про Міністерство оборони чи Збройні сили України, це, насправді, дуже закриті структури... І тому громадському сектору надзвичайно складно адвокатувати питання

гендерної рівності, зокрема у час війни це ще набагато складніше,”
(Респондентка 9).

З іншого боку, не всі представниці жіночих правозахисних організацій вважають, що це компетенція ГО - змінювати та впроваджувати нові гендерні політики в українській армії. Наприклад, Респондентка 7 зазначає про наявність розподілу на профільні в цьому питанні організації і непрофільні, які можуть долучатись до просування інтересів жінок в армії лише частково або і зовсім не брати участі, також вона зазначає:

“Але здебільшого, все ж таки, громадські організації, котрі працюють з родинами військових, або військовослужбовець, вони спрямовані більше на підтримку родин, на реабілітацію, інтеграцію, реінтеграцію. Але саме процес видимості жінок у війську, він є такий доволі складний. Тому що не від громадського сектора це залежить...”
(Респондентка 7).

Далі Респондентка 7 додає, що незважаючи на те, що ГО, яку вона представляє не опікується становищем саме жінок-військових, на своїх освітніх заходах з гендерної рівності вони говорять про військову сферу і таким чином підвищують обізнаність суспільства у питанні прав жінок в армії.

Іншу точку зору ілюструє коментар Респонденти 5, яка вважає, що наразі не час громадським організаціям щось змінювати в армії у контексті гендерних відносин:

“Тому що є багато інших проблем, ніж гендерна рівність... А потім, після відновлення нашого суспільства, відновлення всього, тоді будемо вже розмовляти про жінок і про гендерну рівність. Зараз усі сили на перемогу,” (Респондентка 5).

Також варто зауважити, що в процес фемінізації армії України залучені не тільки ГО, міжнародні організації та держава. Респондентки також зазначають, що на просування інтересів жінок, збільшення їхньої кількості та ролі у військовій сфері впливає діяльність бізнесу, суспільна думка та самі жінки-військові, які не належать до жодних ГО, але діляться у соціальних

мережах своїм військовим досвідом. Сприйняття жінок-військових у суспільстві є частиною формування їхнього статусу як в армії, так і в цивільному житті. Респондентка 4 розповідає, що ветеранки і вона особисто стикаються з негативним ставленням до себе, адже їхня військова діяльність суперечить виконанню традиційних соціальних жіночих ролей:

“...коли дізнавалися, що ми ветеранки, то нам казали: ”Ага, пішла в АТО, щоб не рожать”. Бо що повинна робити жінка? Правильно, сидіти вдома, варити борщ і рожати багато дітей... “Скільки тобі років? А, тобі вже за 25? Так ти старородящая, в тебе дітей немає. Яка тобі армія? Іди рожай,” - або були ще такі, типу, штуки мені: “Полюбє, пішла в армію, щоб чоловіка собі хорошого знайти”. Я говорю: “Ви взагалі в тій армії були? Ви взагалі там чоловіків бачили?”

(Респондентка 4).

Також Респондентка 4 зазначає, що навіть якщо деякі індивіди/ки приймають активну позицію жінок у війні, вони можуть очікувати виконання лише певних соціальних ролей, які є менш маскулініними:

“Зараз жінок, військовослужбовиць, більше асоціюють, з якимись військовими бойовими медиками, з волонтерами і так далі,”

(Респондентка 4).

Важливим фактором у формуванні контексту фемінізації армії нашої держави є повномасштабний напад росії, розпочатий 24 лютого 2022 року. У загально суспільному розрізі повномасштабне вторгнення, на думку респонденток, привнесло зміни у гендерні відносини. Деякі представниці жіночих правозахисних організацій наголошують на негативних для становища жінок у суспільстві наслідках. Респондентка 7, наприклад, говорить про те, що суспільство *“відкотилось назад”* у питаннях гендерної рівності і хоча точково можна спостерігати прогрес, глобально нерівність між чоловіками і жінками поглибилась. За словами Респондентки 1, воєнний стан використовується як виправдання для відкладання питань про жіночі права:

“На жаль, зараз, зрозуміло, дуже багато чого прикривається і виправдовується воєнним станом,” (Респондентка 1).

Війна в Україні актуалізувала нові соціальні ролі, однак вони відображають патріархат і закріплюють підлегле і слабе становище жінок:

“Війна сприяла поглибленню патріархального дискурсу, усе більшому проявленню таких двох ролей: захисника і жертви,” (Респондентка 2).

Для чоловіків війна навпаки означає закріплення владних позицій і навіть посилення нерівності у владних відносинах з жінками:

“Хто в нас зараз при владі? Ну, якщо війна, то ясно, що чоловіки [керують]. Вони і так [керували]. А тепер зараз дуже крепко. Я бачу, якщо в першу чергу, кого вивалюють? Жінок вивалюють. Викидають, чистять, оновлюють за рахунок жінок,” (Респондентка 1).

Це, за словами Респондентки 8, ілюструє майже повна відсутність жінок у військових адміністраціях.

Хоча керівні посади і в бізнесі, і в державних структурах, які до мобілізації займали чоловіки, все частіше призначають жінок і вони можуть проявити себе як лідерки; вберегти це становище після повернення чоловіків-військових є великим викликом на думку Респондентки 9. Респондентка 1 пояснює цю проблему терміном “скляна скеля”:

“Є таке поняття - “скляна скеля”. Це поняття прийшло з бізнесу. Коли є якась кризова ситуація, то на жінок... Жінкам дається більше повноважень, більше відповідальності. Типу, щось станеться, значить, жінка буде відгрібати. Ось це така “скляна скеля”. Але як тільки починає більш-менш мирне щось таке, то та “скляна скеля” розвалюється, і жінка звалюється вниз, [звідки] прийшла,” (Респондентка 1).

Також респондентка зазначає, що під час війни жінки мають більше психологічне навантаження, а після війни для них збільшиться і репродуктивне навантаження.

Говорячи про негативні для становища жінок наслідки повномасштабної війни, Респондентка 3 згадує про зростання рівня домашнього насилля, а Респондентка 2 про збільшення впливу чоловіків і зменшення впливовості образу жінки за рахунок того, що зростає кількість чоловіків серед тих, хто *“формують порядок денний”*. Згадуючи про післявоєнне відновлення, Респондентка 8 зазначає про те, що до розмов про нього не долучають жіночі організації, і тим самим не враховують точку зору жінок і їхні потреби.

При цьому, деякі явища, викликані воєнним станом, навпаки викривають негативні для чоловіків наслідки патріархату і навіть трактуються як зворотна гендерна дискримінація. Прикладом такого явища є заборона виїзду для чоловіків за кордон:

“Але в загальній картинці ситуація трошки змінюється: зараз вона, з іншого боку, трохи перекручується саме в бік гендерної [не]рівності відносно чоловіків, оскільки жінки мають право виїжджати за кордон, чоловіки не мають права виїжджати за кордон, мають інші обмеження, і зараз це транлюється як обмеження саме гендерної рівності відносно чоловіків,” (Респондентка 7);

“Але при цьому важливо підкреслити, що ось ця заборона на виїзд, вона є наслідком патріархату. Тобто той патріархат, про який жінки говорили роками, що він їм заважає, що він їх обмежує, що від цього є свої негативні наслідки. Ось цей патріархат сьогодні вдарив по чоловікам. Я не бачу в цьому якихось плюсів насправді, бо це все ще дискримінація, це все ще певне обмеження в правах,” (Респондентка 3).

Респондентки зазначають, що деякі зміни внаслідок війни можуть сприяти більшій рівності між жінками і чоловіками. Так, Респондентка 2 згадує про те, що з'являються нові можливості для жінок проявити себе після початку повномасштабної війни. Зокрема, вже згадану заборону виїзду за кордон для чоловіків також можна розглядати як можливість для жінок бути більш видимими та кар'єрного зростати:

“Так, я спостерігаю зміни про гендерну рівність в кращу сторону - жінок. Чоловіки не виїжджають. І, наприклад, я виступаю на різних форумах в Берліні, в Брюсселі, де завгодно. Якщо раніше більше було чоловіків, їхали там депутати і так далі, зараз більше жінок. Тому жінок, наприклад, у світі, українських жінок, які говорять, які призивають, які діють більше стало,” (Респондентка 5).

Нові соціальні ролі жінок, які вони займають внаслідок повномасштабної війни, Респондентка 6 вважає можливістю для них переосмислити своє положення в соціальній структурі

“... я думаю, що це зараз активний такий процес, який відбувається. Що є більша потреба від жінок в тому, що їм зараз дає фемінізм. І велика кількість жінок проходить через свої нові ролі, через саморефлексію щодо свого життя до цього і зараз,” (Респондентка 6).

Повномасштабна війна також змінює сприйняття українських феміністичних рухів у міжнародних феміністичних колах, що може сприяти налагодженню зв'язків між відповідними закордонними і нашими організаціями, а відтак і більшій допомозі у просуванні інтересів жінок в українській армії:

“Через те, що ми були теж в контексті російського нарративу, в основному український фемінізм дорівнював постсардянський, що також в голові багатьох західних організацій дорівнював російський. І зараз, оскільки український фемінізм також виборює свої фемінізми, бо є незалежність від цього, то і в нас зараз почалися ці контакти тільки налагоджуватися,” (Респондентка 6).

Власне самі жіночі правозахисні організації, членкинями і очільницями яких є респондентки, зазнали змін у своїй діяльності, направленій на зменшення гендерного розриву. Так більшість респонденток зазначили, що фокус їхньої роботи змістився на гуманітарну допомогу після початку повномасштабної війни. Їхні організації зосередились на наданні допомоги ВПО та забезпеченні гуманітарною допомогою військових і людей на

окупованих територіях. Тобто на деякий час жіночі правозахисні організації відклали свої проєкти, направлені на зменшення гендерної нерівності, однак пізніше знову повернулися до них:

“А потім почалась повномасштабка і ми в принципі більш переключилися на такі гуманітарні речі. Ну і вже десь там умовно через півроку, коли там більш-менш всі оговталися і просто ввійшли в цей режим, потік, типу війни нон-стоп, почали відновлювати діяльність нашої організації,” (Респондентка 4).

Гуманітарна діяльність жіночих правозахисних організацій вплинула на їхній імідж серед інших ГО та місцевої влади. Респондентка 6 поділилась досвідом, як організації, які “боялись фемінізму” змінили враження про її організацію на більш позитивне після спостережень за їхньою допомогою постраждалим від війни.

Однак, проєкти жіночих правозахисних організацій у сфері посилення спроможності жінок, збільшення їхньої видимості і адвокації їхніх прав в деяких випадках досі вважаються неактуальними. Так, деякі респондентки з прикрістю спостерігають це на рівні всього суспільства:

“І я розумію, що для багатьох, для мене, власне, це теж є для всіх українців, мабуть, перше питання – це перемога, а далі все інше,” (Респондентка 2).

А деякі говорять про свідому зміну пріоритетів на користь гуманітарної діяльності:

“Недоречно. Нам треба виживати, нам треба допомагати і перемагати. А зараз про гендерну рівність, ще раз кажу, ми не робимо. Жодного заходу під час війни ми не робили про гендерну рівність. Хоча у нас [були] форуми про гендерну рівність, зараз це не на часі. Ну знаєте, ми навіть про це не задумувалися,” (Респондентка 5).

Підсумовуючи, контекст фемінізації армії України формується такими акторами як: держава, міжнародні організації і громадські організації, - при цьому, його також формує суспільна думка, медіа, бізнес та соціально-політичні

події, якою є повномасштабне вторгнення росії в Україну. Здебільшого респондентки надають великого значення ролі громадських організацій у просуванні інтересів жінок як в суспільстві, так і у військовій сфері. Часто громадські організації співпрацюють з міжнародними у цьому процесі, а останні можуть як надавати фінансову та законодавчу підтримку зменшенню гендерної нерівності, так і в деяких випадках уникати роботи з темою становища жінок в армії. Також представниці жіночих правозахисних організацій наголошують на вирішальності ролі держави для прийняття та імплементації гендерно інклюзивних політик, однак вони часто критикують державу за пасивність в цьому контексті. У свою чергу, повномасштабне вторгнення привнесло зміни в наше суспільство і зокрема у гендерні відносини, що відображається і на жінках в армії. Так, хоча більшість респонденток прослідковують посилення патріархального дискурсу і, відповідно, гендерного розриву, деякі наголошують на нових можливостях для жінок і посиленні їхньої спроможності. Таким чином, зміни у гендерних відносинах в нашому суспільстві та актори, які їх реалізують або протистоять їм, формують соціальний контекст, в якому відбувається становлення жінок у військовій сфері.

2.3. Досягнення та виклики на шляху фемінізації армії України

Не зважаючи на перепони в описаному вище соціальному контексті, представниці жіночих правозахисних організацій відзначають, що в українській армії збільшується кількість жінок, а також зростає їхній статус та все більше враховуються їхні потреби, тобто армія фемінізується. Свідченням цього респондентки, перш за все, називають кількість жінок-військовослужбовиць, посилаючись на статистику з різних джерел. Також наголошують на посиленні суспільного дискурсу жінок у військовій сфері, адже і в громадському секторі, і на рівні держави, і у медіа все більше говорять про наявність жінок в армії. Відповідно, більш помітними стають їхні потреби, прикладом чого називають

розголос потреби жінок у спеціальній військовій формі, яка в результаті була розроблена і зараз є доступною, хоч поки і не широко. Нормалізацію образу жінки-військовослужбовиці відмічають і на рівні державної політики, яка у свою чергу формує сприйняття суспільства. Як приклад цьому, Респондентка 4 згадує зміну назви державного свята з Дня захисників на День захисників і захисниць:

“...І після того це свято змінило свою назву, і тепер це День захисників та захисниць України. От, це також одна з таких, типу, кампаній про рівність не тільки в армії, а в суспільстві. Тобто, навіть такими речима можна потроху (тому що ти за один раз нічого не зміниш, на жаль) потроху формувати ось цю свідомість, суспільну свідомість, що військові це не лише чоловіки, це є і жінки,”

(Респондентка 4).

Порівнюючи процес подолання гендерного розриву, який лежить в основі фемінізації, на рівні військової сфери і суспільства в цілому, представниці жіночих правозахисних організацій висловлюють як аргументи на користь їхньої схожості, так і відмінності. Наприклад, Респондентка 3 зазначає, що просування ідей гендерної рівності в суспільстві та в армії є дуже подібним, а Респондентка 6 наголошує на спільній основі нерівності між чоловіками і жінками на обох рівнях:

“Ну, на ідейному рівні, мені здається, нічого різного нема, тому що гендерність, гендерна нерівність, вона є, вона може набувати різних ознак, але її причини і її прояви більш-менш однакові в усіх сферах, залежно просто від сфери, вона буде набувати нових якихось форм,”

(Респондентка 6).

Зазначають також про поступове просування інтересів жінок і в армії, і в суспільстві загалом. Однак, на думку Респондентки 8, наприклад, в армії гендерні стереотипи більш поширені, що ускладнює фемінізацію цієї інституції. Крім цього, зазначають, що суспільство менш регульоване партріархальними нормами, тоді коли армія гегемонно маскулінна, а фемінність там неприйнятна:

“І, знову ж таки, патріархальне виховання, сфера гегемонної маскулінності, [армія] це патріархальна, така концентрована маскулінна сфера, спонукає жінок не відсвічувати, в тому сенсі, що не виказувати свої проблеми... Це сфера, де все фемінне вважається слабким, неприйнятним. Це дуже схоже на політику, відверто вам скажу,” (Респондентка 2).

Не зважаючи на це, в армії існують можливості для зменшення гендерної нерівності завдяки більшій урегульованості цієї інституції. Тобто в армії, як коментує Респондентка 9, є можливість прийняти відповідні документи і сформувані легальну основу для подолання дискримінації жінок. На відміну від цього, в суспільстві таке регулювання ускладнене:

“А коли мова йде про зміну і впровадження гендерної рівності в суспільстві, це мова йде про зміну цінностей і перевиховання людей, то ти там наказами і політиками дуже швидко не налагодши,” (Респондентка 9).

Спільним же явищем для цивільної та військової сфери є гендерно зумовлене насилля як один з проявів гендерної нерівності. Однак, наслідки його для жінок в армії можуть бути важчими, ніж для цивільних, адже методи запобігання та покарання за насилля є нерозвинутими або недоступними:

“Тільки там наслідки і реагування набагато складніші. Одне, що ти зазнаєш насильство і дискримінацію, будучи у певному місці і маючи можливість будь-коли звернутися за допомогою, а інша ситуація, коли ти перебуваєш на службі з обмеженим доступом до сервісів і послуг, з обмеженим доступом до захисту, ти маєш відповідати статутам і тобі в цих умовах потрібно захищатися,” (Респондентка 9).

При тому, що представниці жіночих правозахисних організацій в більшості виділяють спільні аспекти боротьби за гендерну рівність в армії і в цивільному суспільстві, Респондентка 4, яка має досвід перебування на службі і спілкування з військовими, зазначає про велику відмінність в просуванні інтересів жінок на цих двох рівнях:

“Та все відмінного, тому що це різні структури, це різні, взагалі, сфери життя, існування, виживання і так далі... Тому що, наприклад, якщо ми йдемо там до військовослужбовців, ми ніколи не скажемо там слова “гендерна рівність”, бо їх всіх вхопить грець, і вони не будуть тебе слухати,” (Респондентка 4).

Говорячи про фемінізацію армії України, всі опитані представниці жіночих правозахисних організацій згадували про виклики, які постають у цьому процесі. Одним з таких викликів називали ставлення самих військових до своїх колег-жінок. Респондентки зазначають про сексизм щодо жінок в армії, сексуалізацію та патерналізм зі сторони побратимів. Респондентка 2 наводить приклад останнього:

“Вони навіть не те щоб принижують, кажучи, що жінка там якась не така, вони кажуть, що ми своїх дівчат бережемо і не пускаємо на передову. Ну, тобто, вони не запитують, чи хочуть жінки на передову, чи вони не хочуть, а вони просто їм забороняють,” (Респондентка 2).

Обмежують можливості підвищення статусу жінок в армії також перепони на шляху до кар’єрного просування у цій інституції. Відсутність можливості розвивати кар’єру у військовій сфері та займати керівні посади є викликом для становища жінок в армії, яке підкріплюється і ставленням керівництва, і суспільною думкою:

“Ми [суспільство] даємо добро на те, щоб жінки на рівні йшли і воювали, але я більш ніж впевнена, що якби запитали людей, суспільство, українців, чи вони проти, якби жінка очолила Генштаб або Міністерство оборони, їхнє уявлення про жінок і ця думка в них би зламалась, ну сто відсотків, вона була би кардинально іншою,” (Респондентка 2).

Крім цього, викликом для фемінізації армії є внутрішня мізогінія. Так, не лише чоловіки можуть дискримінувати жінок-військових, самі жінки у партіархальній системі також долучаються до цього процесу. Респондентка 4, зазначає, що ця проблема особливо характерна для військової сфери:

“Ну, і плюс, тут потрібно не забувати, що найбільше дискримінують жінок самі жінки. Тобто, ця мізогінія, вона завжди присутня, особливо в такій структурі, як Збройні Сили, тому що в кожного чоловіка є або, там, дружина або мама, яка дуже переживає, там, за свого синочка або за свого гуляючого чоловіка... Тобто, дуже багато дискримінують, хейтять і так далі жінок-військовослужбовиць, дружини цих військовослужбовчиків, які не дуже порядні люди там, наприклад,” (Респондентка 4).

Викликом для збільшення кількості жінок у лавах військовослужбовців є сексуальне насилля, яке може загрожувати як зі сторони ворога, так і зі сторони українських військових. Хоча деякі жінки-військові мають змогу без перепон служити і не зазнають дискримінації, інші зазначають, що подвійна загроза для жінок в армії наразі збільшує навантаження на останніх, що змушує *“воювати на два фронти”*:

“Тому є жінки, які говорять, що [вони] не стикалася з жодними стереотипами, з жодною дискримінацією, бо я, мовляв, з першого дня показала, що я рівна, я можу воювати, тому яка до мене може бути дискримінація. А є жінки, які воюють абсолютно так само якісно, класно, які так само самі мобілізувалися, прийшли. Це було їхнім усвідомленим рішенням. Але які зараз говорять про те, що їм дуже шкода, що вони не можуть в якийсь момент демобілізуватися, і вони не були готові, що їм доведеться воювати на два фронти,”

(Респондентка 3).

Досвід домагань та насилля спонукає жінок в армії залишити її, а загроза потенційного сексуального насилля від військових-чоловіків може виступати причиною відмови жінок від військової служби:

“І особисто мене це, наприклад, зупиняє йти у військо, тому що я розумію, що, по суті, небезпека може бути за спиною, а не по той бік кордону,” (Респондентка 2).

Крім цього, респонденти зазначають, про малу висвітленість випадків домагань і насилля над жінками-військовими у медіа, а також малу ймовірність судових рішень на користь жінок у справах гендерно зумовленого насилля в армії. Вирішення цієї проблеми ускладнене консервативністю суспільства, табуованістю теми та інертністю державного апарату. Так, за словами представниці жіночої правозахисної організації, намагання здійснювати зміни у цьому напрямку є складним процесом, до якого наше суспільство може бути не готовим:

“Почали піднімати питання сексуального насильства, домагань в армії, але система пручається. Нам ще важко починати цей внутрішній діалог. У суспільстві дуже складно починати цей діалог. Ми ще не дозріли до цього обговорення,” (Респондентка 2).

Однією з причин ускладнення роботи з сексуальним насиллям в армії є ідеалізація армії та військових під час війни, що водночас виступає і викликом для змін у військовій сфері на користь більшій інклюзивності для жінок:

“Багато хто ідеалізує армію, військових, говорячи про те, що там всі побратими і посестри, і не може бути жодної дискримінації, але це все ще люди зі своїми якимось світоглядними позиціями, ставленнями тощо,” (Респондентка 3).

Також ускладнює прийняття змін на користь фемінізації армії небажання командування вводити зміни. Через це, наприклад, ініціатива щодо введення позиції гендерних радниць зазнає складнощів в імplementації:

“Тому що я пам'ятаю перед повномасштабним вторгненням, коли вже говорилося про це, створювали такий інститут гендерних радниць. В основному радниці [жінки] були всі. Але вони були в конфліктах з тими командирами, які були дуже проти гендерної рівності,”
(Респондентка 1).

На прикладі цієї ініціативи можна побачити, як неякісне впровадження політик направлених на подолання гендерної нерівності в армії є викликом для фемінізації цієї сфери. Як зазначає Респондентка 8, часто немає окремої посади

гендерної радниці, а відповідні обов'язки змушені виконувати психологині. Через подвійне навантаження вони не здатні виконати свої обов'язки якісно, а крім цього, підлегле положення щодо військового комаднування та залежність від нього не дають висловлюватись критично щодо гендерних відносин у таких структурах (Респондентка 8).

Також викликом виступає відсутність якісної системи зворотнього зв'язку з керівництвом армії. Замість того, щоб дослухатись до проблем жінок-військових і впроваджувати відповідні зміни, наявні системи працюють як демотивація критикувати наявний устрій:

“І от виходить так, що ці системи, там, зворотнього зв'язку, які створюються, вони, скоріше, абсолютно не сприяють вивченню якихось потреб, от, вони не сприяють якомусь покращенню, вони, скоріше, виступають, як таке, знаєте, покарання незадоволених,”

(Респондентка 8).

Хоча держава і долучається до реформ з врахуванням потреб військовослужбовців, зміни можуть стосуватися лише чоловіків та ігнорувати проблеми жінок. Так, Респондентка 1 негативно відгукується про нещодавній медіа-привід щодо дозволу на зберігання замороженого біоматеріалу чоловіків-військових:

“Ну, цей от шум, за сперму цю, банки сперми, так? А ви десь читали, чи зберігаються яйцеклітини жінок, які воюють? І я не читала, Анастасія. Я почала досліджувати. Мені кажуть: “Ти що, ні, це дуже дорого”,” (Респондентка 1).

Не зважаючи на велику кількість викликів, які згадують респондентки, у фемінізації армії України вони відмічають і позитивні тенденції. Збільшення кількості жінок у військовій сфері, яке відзначають як факт фемінізації армії, сприймають кроком для поліпшення умов їхнього перебування у цій структурі. Так, Респондентка 1 говорить про те, що з часом велика кількість жінок-військових може призвести до більш інклюзивних умов для них і підвищення значущості їхньої ролі:

“Ну і жінок більше в армії за офіційними статистичними даними. Тому в даному випадку можна сподіватися, що кількість може якось перейти в якість,” (Респондентка 1).

Крім цього, мобілізація жінок до армії сприяє їхній більшій видимості та поширенню дискурсу щодо їхніх потреб. Агентність жінок, що долучилися до лав військових, за словами респонденток, також є важливим фактором, що сприяє просуванню їхніх інтересів і боротьбі з гендерною нерівністю на локальному рівні. Коли до підрозділів, де переважно більшістю є чоловіки потрапляють жінки знайомі з темами, які стосуються гендерних ролей, сексизму та насилля, вони здатні протистояти дискримінації і надавати розголосу відповідним проблемам:

“І я дуже щиро радію, що дуже багато військовослужбовиць ідентифікують стереотипи, знають, що таке насильство. Вони говорять про це, бо я знаю випадки, коли чиновники армійські кажуть: “У нас сексизму немає”, - бо вони навіть не знають, що це таке, що це означає,” (Респондентка 2).

Крім цього, екстремальні умови військової служби змушують військових жінок і чоловіків відкидати стандартні гендерні ролі і таким чином позбавлятися гендерних стереотипів і формувати більш егалітарні відносини. Про це зазначає Респондентка 4, що особисто має бойовий досвід:

“І, в принципі, як такого чогось, типу, нерівності, коли ти там на позиціях в бою, ти не відчуваєш,” (Респондентка 4).

У деяких випадках бачення фемінізації армії поєднується з біологічним детермінізмом щодо меншої придатності жінок до служби. В такому випадку збільшення ролі та кількості жінок-військових бачать не як тенденцію, що супроводжується зменшенням відмінностей між маскулініними і фемінними ролями, а як явище, що нашаровується на ці відмінності. Прикладом є коментар Респондентки 5, яка вбачає потенціал для залучення жінок в армію на небойові посади:

“Вони розуміють, що не тільки чоловіки мають нас захищати, але жінки теж можуть і мають і освіту, і навички, як я кажу, наприклад, теж у фінансовій сфері, в забезпеченні, в логістиці. І вони справляються з цим дуже добре. Тому багато жінок зараз йдуть у військо, ще раз повторюсь, хай не в штурмову бригаду, але в батальйонах і так далі їх з'являється все більше і більше,” (Респондентка 5).

Пояснення респондентка дає біологічними відмінностями між жінками та чоловіками:

“Але, звісно, я бачу, що чоловіків там буде більше, вони більш мужні, витривалі і так далі. У жінок, як би, по їх, як то скажемо, біологічним якимось і народження, і менструація, і все інше. Ось це на жінках, ну як би, хвороб у них більше, знаєте,” (Респондентка 5).

Аналізуючи тенденції до фемінізації армії України та виклики на шляху цього процесу, респондентки роблять різні прогнози щодо майбутнього жінок-військових. Так, деякі зазначають, що становлення жінок в армії відбуватиметься вже після перемоги (Респондентка 7). Інші передбачають зростання жінок на певних спеціальностях завдяки розвитку військових технологій, що вже не передбачають великих фізичних навантажень, водночас, стереотипний поділ військових спеціальностей все одно зберігатиметься:

“Можливо, жінок-дрониць стане більше, тому що йде рух на технологічність, збільшення технологічності української армії, а жінки цілком здатні освоїти таку професію. Я думаю, що їх буде більше. Я думаю, що буде збільшена кількість медиків, як завжди стереотипно очікувані ролі в армії у жінок,” (Респондентка 2).

Водночас, зважаючи на сучасні патріархальні наративи в суспільстві, фемінізацію також очікують до межі певної “скляної стелі”:

“Я думаю, що можливо зросте кількість жінок, які можуть очолити невеликі підрозділи, батальйони, якісь розрахунки... Але кар'єрних якихось блискучих, таких разючих злетів у жінок, скоріше за

все, не буде. Я не очікую, що може бути найближчим часом навіть Міністерка оборони,” (Респондентка 2).

При цьому, деякі представниці жіночих правозахисних організацій таки очікують егалітарного підходу у прийнятті на військову службу жінок та чоловіків, зокрема реформ у системі мобілізації на користь її більшої гендерної інклюзивності.

Щодо сексуального насилля в армії, то на думку Респондентки 2, його рівень не зменшиться, але зросте розголос цієї проблеми і буде розвинено систему законних покарань за нього:

“Я думаю, що питання стереотипів, сексуальних домагань в армії буде в такому ж стані, як є зараз. Але дуже сподіваюся, що кількість тих жінок, які будуть більш сміливо говорити про захист своїх справ, буде більше. Зокрема, говорити про сексизм, про дискримінацію в армії. Я не впевнена, що буде йтися про якісь аж судові справи...”

(Респондентка 2).

У фемінізації армії також вбачають потенціал для суспільних змін на користь більшої гендерної рівності, адже жінки-військові долають гендерні стереотипи та займають нетрадиційні для жінок соціальні позиції, що дозволяє переосмислити рольові очікування для всіх жінок:

“Потім про армію і жінок в армії, і те, що жінки тепер виглядають, як хтось, хто може мати якусь іншу роль, якусь чоловічу роль в суспільстві. І я думаю, що це дозволяє також переглядати і інші ролі для жінок, які раніше були табуйованими,” (Респондентка 6).

Загалом прогнози респонденток щодо майбутнього жінок в українській армії відображають 2 тенденції: врахування всіх перепон і викликів для зменшення гендерної нерівності в нашому патріархальному суспільстві і оптимізм, зумовлений досягненнями в цьому напрямку та їхнім прагненням до подальших змін.

Отже, сприйняття представницями жіночих правозахисних організацій досягнень та викликів для фемінізації армії України виявляє їхнє позитивне

ставлення до цього явища і сподівання на його подальший розвиток. Респондентки посилаються на кількість жінок в армії, збільшення їхньої представленості на керівних та бойових посадах як на свідчення фемінізації цієї інституції. Однак, говорять про велику кількість наявних проблем у військовій сфері, серед яких: сексизм, патерналізм, внутрішня мізогінія, насилля, інертність військових структур до змін та андроцентричність військової сфери. Вони в сумі ускладнюють становище жінок-військових та стримують інших від долучення до лав військовослужбовиць. При цьому, респондентки здебільшого оптимістично оцінюють майбутнє жінок в армії і, хоч і зазначають про потенційні виклики, очікують поступових змін на користь зменшення гендерної нерівності в армії.

У підсумку, фемінізація армії України відбувається у контексті гендерних відносин в суспільстві в цілому. Гендерна нерівність у різних соціальних сферах регулюється державою, якій у цьому процесі представниці жіночих правозахисних організацій відводять вирішальну роль. Водночас, зусилля держави часто є незадовільними, що уповільнює фемінізацію. При цьому, на державні гендерні політики здатні впливати міжнародні організації, які часто мають їх в основі своєї діяльності. Вони також можуть забезпечити фінансову і законодавчу підтримку для здійснення змін на низовому рівні, і в цьому співпрацювати з ГО. Останні завдяки своїм проектам направленим на просування інтересів жінок готують ґрунт для фемінізації різних сфер, в тому числі військової. Важливим фактором, що впливає на фемінізацію сучасної української армії є повномасштабна війна з росією, адже вона водночас посилює потребу в тому, щоб жінки долучались до захисту країни та дозволяє їм виконувати нові соціальні ролі, і збільшує репродуктивне та психологічне навантаження на них. У таких умовах українська військова сфера поступово фемінізується і відбуваються зміни на користь зменшення гендерної нерівності в армії. При цьому, такі наявні виклики для служби жінок у армії, як сексизм та насилля, потребують нагального вирішення, адже наразі вони роблять військову сферу неінклюзивною до жінок.

ВИСНОВКИ

Було встановлено, які соціальні чинники зумовлюють гендерну нерівність у військовій сфері. Першим таким чинником є соціалізація, в процесі якої хлопчики та дівчата засвоюють гендерні ролі та відповідні очікування до інших жінок та чоловіків. Цей процес направлений на здобуття чоловіками маскулінних рис, відповідних військовій діяльності, а жінками фемінних рис, небажаних в армії. Освіта, виконуючи свою латентну функцію, закріплює гендерний розподіл характеристик та привілеїв між учнями та ученицями. Водночас, спеціалізовані військові освітні заклади сприяють гендерному розриву в доступі до фахових знань для майбутніх військових, коли обмежують доступ жінок до навчання. Гендерованість ринку праці також виступає чинником нерівності у військовій сфері, адже чоловіки в результаті засвоєння маскулінної ролі більш схильні обирати професії “скляного підвалу”, до яких належить і служба в армії, так “платою за привілеї” стає їхня залученість до цієї небезпечної для життя діяльності. Тим часом, жінки на ринку праці стикаються з “скляною стелею”, яка обмежує їхній доступ до більш престижних посад, зокрема керівних в армії. Нерівність у розподілі владного ресурсу також спричиняє меншу представленість жінок на лідерських позиціях в суспільстві, в результаті цього політики держави та окремих інституцій часто є андропоцентричними і не враховують інтереси жінок. Прикладом цього є з патерналізм, який не допускає жінок до військової справи загалом або до деяких бойових посад як до надто ризикованих для “слабкої статі”. Сама ж армія як маскулінна та патріархальна інституція спричиняє маргіналізацію жінок, а, відповідно, жінки менш заохочені долучатися до неї, або зазнають утисків долучившись.

Такі чинники формування нерівності у військовій сфері, як гендерна соціалізація, гендерована освіта, ринок праці та політична сфера, актуальні і для України. Нерівність жінок і чоловіків спостерігається у відповідних вимірах

українського суспільства, тож ці чинники формують наявні гендерні відносини в армії. Так, в нашій військовій сфері наразі кількісно та якісно переважають чоловіки.

Результати досліджень, дотичних до даної проблематики, показують прогрес у фемінізації військової сфери на міжнародному рівні в освіті, нормалізації образів жінок-військових, більшій доступності жінок до військової служби та бойових посад. В Україні відбувається поступ у напрямку більш гендерно інклюзивного законодавства, адже власна законодавча база та прийняті міжнародні документи формують основу для покращення становища жінок в армії. Також, громадські організації, зокрема жіночі правозахисні, як сприяють реформам на рівні держави, так і власноруч здійснюють зміни у військовій сфері. В нашій армії поступово зростає кількість жінок, представленість жінок-військових на керівних та бойових посадах та висвітленість діяльності військовослужбовиць у медіа.

Результаті нарративного аналізу інтерв'ю проведених з представницями жіночих правозахисних організацій дали можливість окреслити контекст фемінізації армії України. Збільшення кількості і значущості ролі відбуваються в контексті, який формується діяльністю державних органів, міжнародних організацій, громадського сектору, бізнесу медіа та соціально-політичних подій. Представниці жіночих правозахисних організацій відзначають, що саме держава має відігравати ключову роль у здійсненні гендерних політик, однак наразі її залученість є недостатньою або ж взагалі відсутньою. Міжнародні організації можуть здійснювати вплив на державу для виконання домовленостей чи відповідності вимогам щодо гендерних політик, наприклад стандартам армії НАТО. Також такі організації безпосередньо фінансують проєкти, направлені на підтримку цивільних і військових жінок. Респондентки високо оцінюють роль громадських організацій у боротьбі з гендерною нерівністю, адже ГО, і жіночі правозахисні організації зокрема, досліджують досвід жінок в армії, популяризують їхній внесок у військову справу, проводять освітні заходи, просувають законодавчі зміни, займаються адвокацією та

матеріальним забезпеченням. Однак, не всі ГО можуть сприяти фемінізації армії безпосередньо, адже наразі робота з армією ускладнена через закритість структури. Також багато організацій перекваліфікувалися на більш гуманітарну діяльність після 24 лютого 2022 року або гендерна рівність перестала бути їхньою найпріоритетнішою ціллю. Повномасштабне вторгнення росії спричинило соціальні зміни, які неоднозначно впливають на становище жінок. З одного боку, жінки мають змогу проявити себе у традиційно “чоловічих” сферах діяльності, якою є і військова служба. А з іншого, війна посилює патріархальний дискурс, який посилює нерівність жінок і чоловіків.

Щодо досягнень та викликів, які існують на шляху фемінізації української армії, то представниці жіночих правозахисних організацій відзначають, що армія нашої держави поступово фемінізується і становище жінок у військовій сфері поліпшується. Так, як досягнення згадують збільшення кількості жінок в армії і зокрема на бойових та керівних посадах, наявність суспільного дискурсу щодо жінок у війську, відсутність обмежень для жінок в армії на законодавчому рівні, все більше врахування потреб жінок-військових, прикладом чого є прийняття анатомічної військової форми і розробка спеціального захисту для жінок. Однак наразі є багато викликів, які перешкоджають залученню жінок до армії або ускладнюють їхню службу. До них належать: осуд жінок-військових та ветеранок на рівні суспільства, в самій армії - сексизм у слабких та масштабних проявах, патерналізм, насилля та дискримінація і відсутність ефективних механізмів протидії їм, а також консервативність військового керівництва, яке не хоче здійснювати зміни. Навіть враховуючи всі перепони на шляху фемінізації армії, представниці жіночих правозахисних організацій висловлюють сподівання на продовження цього процесу і передбачають, що активна робота в цьому напрямку забезпечить збільшення кількості жінок-військовослужбовиць і покращення умов їхньої служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Белановский, С. А. (2001). Глава II. Типы интервью в социальных исследованиях. Глубокое интервью. М.: Никколо-Медиа, 320.
- Вдруге в історії України жінка стала генералом. Українська правда. (2020, 26 березня). <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/26/7245233/>
- Вербовська М. (2018, 9 серпня). Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через стать. Повага. <http://povaha.org.ua/schonajmenshetrom-zhinkam-vidmovyly-u-vstupi-nakursy-ofitseriv-cherez-stat/>
- Верховна Рада України. (2023, 12 жовтня). Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" № 2232-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
- Верховна Рада України. (2023, 3 серпня). Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" № 2866-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
- Верховна Рада України. (2023, 7 липня). Закон України "Про громадські об'єднання" № 3005-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
- Вітюк, Н. Р. (2008). Гендерні особливості поведінки учасників конфліктних ситуацій. http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3763/1/%D1%81%D1%82_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB_%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D1%81_2008.pdf
- Войтовська, А. І., & Кравченко, А. А. (2018). Нормативно-правові аспекти соціального захисту жінок-військовослужбовців.

- Гайденко, В., Предборська, І. (2006). Українські підручники початкової школи: прихований навчальний план і гендерні стереотипи. Гендерна педагогіка: Хрестоматія (с. 223-238). Суми: ВТД «Університетська книга».
- Гриценко, Г., Квіт, А., Марценюк, Т., Звягінцева, М., Фацієвич, В. Н., & Белошенко, А. (2023). Міждисциплінарне дослідження НБ 5.0. Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу "Невидимий батальйон", виконане в межах проєкту НАКО" Просування гендерної рівності в ЗСУ".
[https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-07-06--05:53:22-AR0407_1_ua%20\(1\)%20\(1\).pdf?fbclid=IwAR10QjfUa5MMc8l1o9r3XEMsT6MypmZ3dsgh1Zk_JrUAAz9qvIxlSwHvfQ](https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-07-06--05:53:22-AR0407_1_ua%20(1)%20(1).pdf?fbclid=IwAR10QjfUa5MMc8l1o9r3XEMsT6MypmZ3dsgh1Zk_JrUAAz9qvIxlSwHvfQ)
- Дубчак, Н. І. (2008). Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. Стратегічні пріоритети, 4(9), 187-192.
https://www.libr.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf
- Калагін, Ю. А. (2006). Фемінізація Збройних Сил. Український соціум, (5), 16.
https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2006/10/7-12_no-5_vol-16_2_006_UKR.pdf
- Калагін, Ю. А. (2014). Стереотипи військовослужбовців-жінок про армію та військову службу. Грані, (2), 112-117.
<https://core.ac.uk/download/pdf/268617218.pdf>
- Калагін, Ю. А., & Мазур, М. В. (2018). Жінки і війна. Гендерні стереотипи військовослужбовців.
http://eprints.kname.edu.ua/51487/1/ilovepdf_com-52-54.pdf
- Кімел, М. С. (2003). Гендерована навчальна аудиторія. Гендероване суспільство (с. 230-264). Київ: Сфера.
- Клименко, Н. Г. (2014). Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. Економіка та держава, (5), 116-119.
http://www.economy.in.ua/pdf/5_2014/27.pdf
- Корюкалов, М. (2014). Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації в Україні: Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації

та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН; за сприяння Програми ООН Жінки «Підсилення підзвітності у фінансуванні гендерної рівності. Партнерство ЄС і ООН з гендерної рівності» в Україні, Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Українського жіночого фонду. Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/11138.pdf> (Розділ 1, с. 6-17). <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/11138.pdf>

Логвиненко, Б. О. (2021). Сегрегація: визначення поняття та необхідність законодавчого закріплення. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, (2), 104-107. https://www.researchgate.net/profile/Borys-Lohvynenko/publication/354902339_SEGREGATION_DEFINITION_OF_CONCEPT_AND_NECESSITY_OF_LEGISLATIVE_CONFIRMATION/links/6347256776e39959d6baa6c9/SEGREGATION-DEFINITION-OF-CONCEPT-AND-NECESSITY-OF-LEGISLATIVE-CONFIRMATION.pdf

Маєрчик, М. (2017). Гендерована біологія: наукові факти і політичні інтерпретації (Розділ 4). У М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова (ред.) Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей (3 видання, випр. і доп.) (с. 61-75). Київ: Критика.

Мазуренко, А. (2018, 6 вересня). Рада дала можливість жінкам ставати генералами. Українська Правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/09/6/7191250/>

Марценюк, Т. (2010). Участь чоловіків і жінок у різних галузях і рівнях освіти. В С. Оксамитна (ред.) Молодь України: від освіти до праці (с. 27-40). К.: ВПЦ НаУКМА

Марценюк, Т. (2017). Гендер і політика (Тема 4). Гендер для всіх. Виклик стереотипам (с. 83-112). Київ: Основи.

Марценюк, Т., Дудко, О., Солодченко, О., Кравець, Д., Трофименко, Є., Македон, Д., ... & Соколова, А. (2023). Становище дівчат і молодих жінок

у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні.

<https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25636>

Марценюк, Т., Плахотнік, О. (2017). Гендерована робота: як ринок праці та хатня робота конструюють гендер (Розділ 5). М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова (ред.) Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей (3 видання, випр. і доп.) (с. 77-96). Київ: Критика.

Носова, Г. (2023, 26 квітня). Зарплати військових 2023 року: що потрібно знати про грошове забезпечення та надбавки. ТСН.
<https://tsn.ua/ato/zarplata-viyskovih-u-2023-roci-zmini-u-goroshovomu-zabezpechenni-2310049.html>

Павлюк, А. (2023, 20 листопада). У зоні бойових дій перебувають понад 5 тисяч жінок-військових – статистика. Українська правда.
<https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/20/257804/>

Приступенко, Т. О. (2022). Стамбульська конвенція в контексті українського законодавства. Організаційний комітет: Балинська Ольга Михайлівна—докторка юридичних наук, 67.
https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=jHSeEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA67&dq=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F&ots=AYuDuysT4z&sig=SqAwhDHIW2sT8cN36oR_H4Z-tGQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Синявська, О. Ю., Тимченко, Н. С., & Тимошенко, Л. В. (2023). Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. Scientific notes of Lviv University of Business and Law, (38), 109-115.

Стамбульська конвенція має запрацювати!: Марш жінок.
<https://marshzhinok.com.ua/convention-in-action/>

Стребкова, Ю. В., & Чжань, Н. (2022). Аналіз візуальних образів жінок-військових у китайських та українських інтернет-виданнях

- Elveren, A. Y., Moghadam, V. M., & Dudu, S. (2022, September). Militarization, women's labor force participation, and gender inequality: Evidence from global data. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 94, p. 102621). Pergamon. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539522000620>
- European Commission. (2020, March 5). Gender equality strategy: striving for the Union of equality. Concrete actions for equality 2020-2025. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_358
- Ferguson, R. B. (2021). Masculinity and war. *Current Anthropology*, 62(S23), S108-S120. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/711622>
- Francis, B. (2010). Gender, toys and learning. *Oxford Review of Education*, 36(3), 325-344. Global Gender Gap Report 2022. World Economic Forum. (2022, 13 липня). https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
- Hedström, J. (2022). Militarized social reproduction: women's labour and parastate armed conflict. *Critical Military Studies*, 8(1), 58-76. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23337486.2020.1715056>
- Henderson, W. D. (1985). Cohesion, the human element in combat: leadership and social influence in the armies of the Soviet Union, the United States, North Vietnam, and Israel. DIANE Publishing. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=FD2Qgzy87dkC&oi=fnd&pg=PR11&dq=sociological+analysis+of+army&ots=-Fzyuto66y&sig=y7TXA3y5R5uM8CdaWa6BtGYMeRY&redir_esc=y#v=onepage&q=sociological%20analysis%20of%20army&f=false
- Jester, N. (2021). Army recruitment video advertisements in the US and UK since 2002: Challenging ideals of hegemonic military masculinity?. *Media, War & Conflict*, 14(1), 57-74. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1750635219859488>
- Jones, E. (2021). Red Army and society: A sociology of the Soviet military (Vol. 40). Routledge. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=UrQKEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT7&dq=sociological+analysis+of+army&ots=tKUcdjyLK0&sig=k_g

[pg=PR1&dq=politics+to+achieve+gender+equality&ots=m46a9zEfn_&sig=Bn_x8VUGlriBI7-IQPAODpophk](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Supporting_WHRDs_UN_System.pdf)

United Nations.(2021, October 27). Human rights and civic space in the UN system supporting women human rights defenders (5-pager)

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Supporting_WHRDs_UN_System.pdf

Walsh, C. (2016). Gender and discourse: Language and power in politics, the church and organisations. Routledge.

Додаток А

Гайд інтерв'ю

Вступ

Вітаю! Дякую, що знайшли час доєднатися до нашої зустрічі.

Моє ім'я Анастасія, я є студенткою 4 курсу спеціальності соціологія у Києво-Могилянській академії. Наразі я досліджую ставлення громадських активісток до фемінізації армії України. Під фемінізацією я маю на увазі збільшення ролі жінок та їхньої представленості в певній сфері.

Ми проведемо разом не більше ніж півтори години, обговорюючи теми, пов'язані з гендерними відносинами в нашому суспільстві, громадським активізмом та армією.

Наша бесіда буде записуватись на диктофон, це потрібно для того, щоб точно зафіксувати всі ваші відповіді для подальшого аналізу. Запис розмови буде використаний тільки для аналізу і не буде доступний третім особам.

Інформація буде представлена в узагальненому вигляді, а у випадку цитування не будуть вказуватися Ваші персональні дані, тому Вашу відповідь не можна буде ідентифікувати.

Участь у дослідженні є добровільною, тому ви можете припинити участь у бесіді у будь-який момент чи не відповідати на питання, якщо вам буде некомфортно.

Я говоритиму українською мовою, а ви можете висловлюватись тією мовою, якою Вам буде зручно.

Перш ніж ми розпочнемо, прошу підтвердити згоду на участь та запис розмови.

Дякую. Якщо Ви наразі не маєте питань до мене, перейдімо до інтерв'ю.

Знайомство

1. Розкажіть трохи про себе, як Вас звати, скільки Вам років, чим Ви займаєтесь.

Блок I Контекст

2. Розкажіть про організацію, яку представляєте?
 - a. Яка мета та цілі її діяльності?
 - b. Яка Ваша роль в організації?
 - c. Які актуальні програми/проекти у Вашій організації направлені на подолання гендерної нерівності?
3. Які результати діяльності громадських організацій в досягненні гендерної рівності в Україні Ви могли б назвати?
4. Як міжнародні організації сприяють зменшенню гендерної нерівності в Україні?
5. Яка роль держави у зменшенні гендерної нерівності в Україні?
6. А тепер поговоримо саме про армію. Яка роль міжнародних організацій в просуванні інтересів жінок і досягненні гендерної рівності саме в армії?
7. Яка роль держави?
8. Яка роль громадських організацій в Україні в просуванні інтересів жінок і досягненні гендерної рівності саме в армії? Які результати діяльності громадських організацій саме в цьому напрямку (армії) Вам відомі?
9. Які ще є важливі групи/організації, що займаються в просуванням гендерної рівності в армії?

Блок II Ставлення до фемінізації

10. Що спільного в просуванні ідеї гендерної рівності в армії та суспільстві загалом? Що відмінним?
11. Чи відомі вам приклади фемінізації (збільшення ролі і представленості жінок в) армії України? Що ви думаєте про це?
12. Чи, на Вашу думку, повномасштабне вторгнення призвело до якихось змін в гендерних відносинах в українському суспільстві? Якими є ці зміни?
 - a. А в українській армії?
13. Яким Ви бачите майбутнє жінок в українській армії?

Завершення

Дякую за ваші відповіді, вони є дуже цінними для цього дослідження.

Можливо ви могли б порекомендувати ваших колег/знайомих з інших організацій, що сприяють гендерній рівності, для того, щоб я звернулась до них з пропозицією інтерв'ю особисто?

Додаток Б**Транскрипт інтерв'ю з Респонденткою 7**

Інтерв'юерка: Селянінова Анастасія

Мова інтерв'ю: українська

Тривалість: 38 хвилин

Дата проведення: 15 березня 2024 року

Інтерв'юерка: Почнемо з формального вступу, тому що важливо, щоб інформаційна згода була точно погоджена. Отже, я студентка 4-го курсу в Києво-Могилянській академії. Наразі досліджую фемінізацію армії України. І під фемінізацію я розумію збільшення кількості і ролі жінок в якій сфері, зокрема в армії. Ми проведемо не більше ніж півтори години чи час, яким ми з вами узгодили. І важливо те, що це все буде записуватись на диктофон. Запис буду мати я лише і моя наукова керівниця, тож, ваші дані будуть анонімними. І якщо буде представлена якась цитата, вона буде без посилання на вас особисто. Щодо добровільності, якщо матимете якусь потребу, то можете відлучитися, чи не відповідати на ці питання, які не хочете відповідати. Отже, чи маєте якісь питання по цьому?

Ні? Супер. Тоді перейдемо до моїх питань. Розкажіть спочатку про себе. Чим ви займаєтесь? Яка ваша роль в організації?

Респондентка 7: Мене звати [приховано]. Я вам і на пошті відповідала, і в Телеграмі. Я фахівчиня громадської організації «Рада жінок в Донеччини».

З 2018 року ми працюємо в темі запобігання та протидії гендерно зумовленого, в тому числі і домашнього насильства. Це є таким основним фокусом нашої діяльності. Започаткувалася наша діяльність у Маріуполі. З 2022 року ми є релокавана організація і наразі впроваджуємо свою діяльність у місті Мукачево Закарпатської області, але деякі програми у нас поширюються і на інші області, або на всю Україну, але територіально ми знаходимось в

Мукачево. З темою дискримінації, гендерної рівності ми так само паралельно працювали завжди з домашнім насильством. З 2019 року ми проводили онлайн-хакатони для освітян і освітянок у закладах професійно-технічної освіти, щодо гендерної чутливості в інформаційних кампаніях, загалом в закладах освіти. Технічні спеціальності вони завжди максимально дискриміновані по відношенню до хлопців і дівчат в залежності від спеціальності. Ця тема завжди є з нами і є одним з наших пріоритетів діяльності.

I: Отже, ви як основній такий напрямки відділяєте гендерну рівність і боротьбу з домашнім насильством, правильно?

P7: Так.

I: А розкажіть, будь ласка, ви сказали про хакатони, які ще є проекти, актуальні в організації?

P7: Вам треба загальна інформація, або саме те, що стосується питань дискримінації гендерної рівності?

I: Те, над чим ви працюєте зараз найактуальніше і які є проекти?

P7: Треба сформулювати, бо багато всього. Зокрема, в цьому році ми активно працюємо, ну і в минулому році і в цьому році, вже більш над економічною спроможністю жінок. Це як один із факторів запобігання домашньому насильству, гендерно зумовленому, це показати роль жінок в суспільстві, про те, що це не лише домогосподарки, а й повноцінні одиниці нашого суспільства. Наразі планується декілька програм, які також спрямовані на підвищення економічної спроможності жінок і залучення жінок до системи прийняття рішень, зокрема, це вразливі категорії або внутрішньо переміщенні особи, які зараз знаходяться на Закарпатській області. Для того, щоб дати їм інструменти впливу, щоб вони зрозуміли, яким чином приймаються рішення і могли бути дорадчі до них, а не лише звинувачувати всіх навколо.

I: Окей, а якщо говорити про такий загальний контекст громадського сектору, які ви можете назвати досягнення загалом в Україні, які відбуваються в напрямку гендерної рівності?

Р7: Ну, загалом, якщо аналізувати там, з 2018 року, коли безпосередньо я активно зайшла в цю тему, то є дуже глобальне зсуви, зокрема, там у 2018 році було прийнято Закон України "Про зобігання та протидію домашньому насильству", котрий став максимально діючим інструментом у захисті прав жінок, котрі страждають від домашнього насильства. Ну, і чоловіків, але, за статистикою, жінки страждають набагато більше. У 2022 році була ж була ратифікована Стамбульська конвенція, всі дуже цьому раділи, але, на жаль, це не чарівна паличка, котра врятує весь наш світ, це лише нормативний документ, котрий дозволяє розробляти інші нормативні акти, котрі покращать життя жінок і чоловіків у нашому суспільстві.

Але в загальній картинці ситуація трошки змінюється, але зараз вона, з іншого боку, трохи перекручується саме в бік гендерної нерівності відносно чоловіків, оскільки жінки мають право виїжджати за кордон, чоловіки не мають права виїжджати за кордон, мають інші обмеження, і зараз це транслюється як обмеження саме гендерної рівності відносно до чоловіків. Але в загальній діяльності, з того, що я помічаю, освітянські різні спільноти починають все частіше використовувати фемінітиви, слово «членкиня» вже не визиває такого якогось максимального гвалту, реготу і всього, що тільки можна уявити. І, зокрема, там саме молодь... У минулому році інша наша партнерська організація «Маріупольська спілка молоді» проводила заходи саме для молоді з протидії насильства, токсичних стосунків, так само ж розбирали всі гендерні стереотипи, ролі і міфи. І з того, що я помічаю, що зараз вже молодь є більш толерантною, вони не вбачають чогось, ну, в якихось аспектах, в якихось професіях, поведінці, одягу, зовнішності, якихось відмінностях між дівчатами і хлопцями. Це залежить саме від вибору людини.

І: Дякую. А що до міжнародних організацій? Як Ви бачите вплив їхньої діяльності на гендерну рівність в Україні?

Р7: Загалом саме ось аспекти гендерної рівності, залучення жінок і робота з жінками — це є одним з основних пріоритетів майже всіх міжнародних організацій. І майже в кожному проекті є питання про гендерну рівність, яким

чином вона буде зберігатися в проєктній діяльності, яким чином цього повинно досягати, скільки жінок, скільки чоловіків залучені до діяльності. Загалом більшість конкурсів, вони вимагають, залучення жінок і все ж таки фіксація на тому, яким чином буде досягатися саме гендерна рівність.

I: Може, маєте приклади якихось організацій, де ви спостерігали таке?

P7: Зокрема, там за стандартами фонду ООН у галузі народонаселення запобігання та протидія насильству є одним з основних їх напрямків. Це UN Women, це Women Peace and Humanitarian Fund, це саме те, що стосується таких більш жіночих напрямлень. Зокрема, нещодавно теж були різні конкурси, зараз не скажу, хто є донором, але так само одним з основних вимог це є саме гендерна рівність і опис того, яким чином вона буде досягатись.

I: Щодо держави, як держава залучена в цей процес сприяння гендерній рівності чи несприяння?

P7: Це така, називають, моя максимально суб'єктивна думка, але вона [держава] така сторонній спостерігач, тому що більшість законодавчих актів різних нормативів, вони йдуть саме більше від громадського сектору. Громадський сектор адвокатує різні питання, в тому числі і гендерну рівність. Держава в цьому процесі, вона більше як спостерігач, але це так само залежить більше від людських різних факторів, в залежності від того, до кого доходять ці документи і наскільки людина є зацікавлена в цьому. Тому що зараз, наприклад, ми доволі тісно в деяких програмах працюємо з Міністерством соціальної політики, то, зокрема, вони зацікавлені і в гендерній рівності, і в розвитку різних навичок, так і всіх фахівчинь, котрі працюють в цій сфері. Але загалом, державна політика, вона більш пасивна. Можливо, це пов'язано із воєнним станом в нашій країні, тому що це не на часі, не дуже пріоритетно і актуально. Але тим не менше, ратифікували Стамбульську Конвенцію, нарешті, то добре.

I: А ви кажете, що це пов'язано з воєнним часом? Тобто, ви відчуваєте якісь зміни, які відбулись? Тобто, раніше було по-іншому, було менш пасивна держава?

Р7: Навпаки. Ось якраз до цього, зокрема, це стосується галузі професійно-технічної освіти, загалом освіти, гендерної рівності, гендерно-чутлива інформаційна компанія, це вже ставало одним з пріоритетів саме закладів освіти. Зокрема, там у 2019 році проводили дослідження щодо гендерної рівності у ЗПТО. І наприкінці 21-го ми знову почали цей процес, але, на жаль, не встигли закінчити. Все йшло до того, ну повільно, але поступово все йшло до того, щоб це вже не було чимось таким ось окремим, про що треба постійно говорити. Це все ж таки переходило таку... Більш як одну з основних частин нашого життя. З періоду повномасштабного вторгнення всі пріоритети були направлені саме на війська, на підтримку родин військових, на самих військових і військовослужбовиць. Тому тут саме фокус трошки змінюється. І, зокрема, одним з таких аспектів є те, що до повномасштабного вторгнення кожна громада мала бюджет участі, за рахунок котрого вона могла впроваджувати різні речі, в тому рахунку є якісь компоненти, інформаційні кампанії, котрі спрямовані на захист прав жінок, на гендерну рівність. Зараз в умовах воєнного стану цей бюджет участі перепрофілюється саме на підтримку військових.

І: Добре, тоді перейдімо до саме армії. І також мене буде цікавити внесок і українських громадських організацій, і міжнародних, і держави. Почнемо з громадських організацій. Яка їхня роль в просуванні інтересів жінок в армії?

Р7: Є саме профільні організації. Наприклад, я вам писала, що ми є непрофільна організація саме по роботі з військовими або військовослужбовицями. Але є ще з 2014 року різні громадські організації, об'єднання, подряд займаються саме просуванням, захистом прав жінок. Зокрема, громадська організація «Ветеранка», котрі з 2014 року лобіювали інтереси жінок в плані того, щоб вони були видимі в війську, що це не лише кухарки і медичний персонал. У плані розвитку саме жіночої військової форми у новому році вони трошки зробили перемогу в цьому плані, але з того ж таки не все таки ідеально, як того хотілося б. Що на це треба час, щоб всі жінки були

забезпечені саме жіночою військовою формою. І загалом з 2022 року, мені здається, з'явилися ще більше таких організацій.

Але здебільшого все ж таки громадські організації, котрі працюють з родинами військових, або військовослужбовець, вони спрямовані більше як на підтримку родин, на реабілітацію, інтеграцію, реінтеграцію. Але саме процес видимості жінок у війську, він є такий доволі складний. Тому що не від громадського сектора це залежить, оскільки це така дуже патріархальна структура, в якій формувалися дуже багато років і треба буде ще стільки ж приблизно років, щоб трошки змінити її уявлення.

I: А якщо говорити не про профільні громадські організації, які просто працюють з правами жінок, з їхніми інтересами у суспільстві. Чи ви можете їхній вплив спостерігати?

P7: Наприклад, з того, що ми робимо, з того, що я роблю, це завжди на різних заходах. Зокрема, коли студенти приходять до нас на практику, в питанні гендерної рівності ми завжди зачіпаємо такі питання як гендерна нерівність у війську. Про те, що у нас все ж таки є перемоги в плані того, що у нас є перша пані генерал, яка відповідає за медичну частину. Це вперше за всю історію незалежної і залежної України, коли жінка отримує таку дуже важливу відповідальність. І загалом різні інформаційні компанії мають містити, наприклад, зображення різних людей. Про це ми говоримо з різними організаціями і групами людей, що коли ми робимо якісь інформаційні продукти, ми зобов'язані показувати людей обох статей,

що ми не виділяємо, що жінка – це медичний персонал, чоловік – це хоробрість, сміливість. Все таки, щоб це були такі більш гендерно-нейтральні якісь компанії, або все ж таки саме з боку гендерної рівності. Але з того, що я спостерігаю в громадському секторі, то все ж таки більше всі направлені саме на підтримку внутрішньо переміщених осіб або військових родин. Загалом підтримка саме ветеранської спільноти або діючих військовослужбовців, військовослужбовиць, вона є доволі дуже маленька. Ну і особливо про права і

гендерну рівність – це якийсь такий вже вищий рівень, котрий йде, а наразі більшість знаходиться саме на рівні забезпечення базових потреб.

I: Зрозуміла. Щодо міжнародних організацій?

P7: Тут є такий основний момент в плані того, що підтримка гендерної рівності у війську – вони не мають права працювати з діючими військовослужбовцями і військовослужбовцями за мандатами міжнародних організацій, зокрема ООНівських структур. Вони можуть працювати з ветеранами, ветеранками, родинами ветеранів, ветеранок, або там поточних військовослужбовців. Але саме з діючими військовими вони не мають права працювати за своїм мандатом, тому що згідно їх мандатів це саме йде залучення до військових дій, на що вони не мають права як гуманітарні організації. Можливо є якісь інші міжнародні фонди, котрі саме спрямовуються на це. Зокрема зараз є Міжнародна організація МАТРА. Один з їхніх пріоритетів це так само робота з військовими і військовослужбовцями. І в них наразі з тієї інформації, яку я бачила, в них немає висновку того, що не можна працювати з поточними військовими і військовими службовцями.

I: Тобто в основному організації міжнародні з військовими і не працюють?

P7: Так. Тобто вони не мають права, оскільки вони гуманітарні організації, вони не мають права бути включені в військову діяльність.

I: Можливо вони якось побічно можуть впливати на становища жінок в армії?

P7: Зокрема там можна проводити різні дослідження, але знову ж таки міжнародні організації працюють через місцевих партнерів, локальних або національних. І це вже все ж таки, як я казала до цього, що це більш такий... Вже вищий рівень. Зараз всі забезпечують базові потреби, зокрема там підтримка ресурсності військових, військовослужбовиць, їх родин, околівійськових людей. Для того, щоб трошки витриматися в цьому стані, котрий вже йде там багато років, для когось 10, для когось 2. Але саме питання

гендерної рівності, залучення жінок, воно є пріоритетом для більшості. Але це поки не на часі.

I: Окей. А яка роль держави з ваших спостережень?

P7: Зокрема, маленька перемога, це те, що все ж таки вони прийняли жіночу військову форму, обіцяють відшивати її вже повноцінно і за рахунок держави. Це те, що загалом, якщо так дуже максимально суб'єктивно подивитися на всю цю історію, то в плані того, що є пані генерал, є різні військовослужбовиці, котрі знаходяться на офіцерських посадах. Це є вже такою доволі високою перемогою. Зараз вам не скажу, щоб не збрехати, але є доволі немаленький відсоток жінок-офіцеров, котрі займаються на різні офіцерські посади. Що це не просто, наприклад, медичний склад, або там снайперка, або кухарка, що це саме люди, котрі мають офіцерські звання різної ступені. Що це є теж маленька перемога. І з боку держави, загалом, згідно з законодавством, згідно різних політик, немає жодних обмежень для жінок.

Це все ж таки йдуть більш таки внутрішні аспекти, які залежать від людей, від сприйняття, від того, як сприймається жінка, що це додатковий груз, жінок в армії не люблять, тому що це додаткова відповідальність для них, тому що ж дуже багато років всі вчили, що чоловіки мають оберігати жінок і дбати про них. І коли жінка приходить в військо, вона спочатку сприймається саме як додаткове навантаження і лише через певний час, коли вона зможе все ж таки показати, що вона може, і вона не додатковий груз, а навпаки максимальна поміч, то тоді вже може змінитися ставлення. І життя їй стане простіше. Але на це треба час і на це треба така дуже тривала робота щодо викорінення всіх тих стереотипів, які живуть в нашому суспільстві.

I: Отже, якщо порівнювати, чого є спільного, а чого відмінного в просуванні ідей гендерної рівності в армії і в суспільстві загалом?

P7: Це таке доволі... Як вам краще відповісти, тому що загалом там безпосередньо в війську, в армії це не є основною пріоритетною задачею. Є більше жінки, котрі самостійно борються з цим фронтом, але знову ж таки я не можу давати експертну оцінку, тому що ми не працюємо з цим профільно, і я не

впевнена, наскільки вам може бути корисна різна інформація від мене. Але з того, що я помічаю, що є жінки, котрі самостійно борються за свої права, котрі виходять в медійний простір, розповідаючи про ті виклики, з котрими вони стикаються. Вони залучаються до діяльності різних організацій, до різних заходів, форумів і всього іншого, де вони саме розповідають про їх шлях боротьби, про те, з якими викликами вони стикаються в різних ситуаціях, для того, щоб це було видимо, для того, щоб на це звертали увагу і на те, щоб бачили, що жінки це не лише цей додатковий груз, це так само фахівчині своєї сфери. Громадські так само профільні організації, котрі працюють з ветеранськими спільнотами, вони так само постійно наголошують на тих викликах, з котрими стикаються жінки у війську і на тих алгоритмах, котрі б допомогли їх подолати. Але зараз більше просто інформації про саме ті виклики, котрі є.

I: Тобто, з вашого досвіду це досить схожі процеси?

P7: Загалом, так. Зазвичай громадський сектор відповідає поточним викликам і йде в ногу, або на крок попереду загальної поточної ситуації в країні в різних аспектах, в різних галузях.

I: Ми з вами обговорювали в основному трьох акторів: це громадські організації, міжнародні і держава, яка працює з гендерною рівністю в Україні і саме в армії. Може, якісь є ще четверті сторони, які також до цього долучаються?

P7: Загалом, зазвичай, там, четвертою стороною це є саме глобальне наше суспільство. Це наші всі люди, від котрих так само багато чого залежить в плані того, що в плані сприйняття, в плані віддачі поваги до військових, але тут стосується не лише жінок, а й загальної картини. Якщо казати те, що стосується саме жінок, то дуже розповсюджені наративи в плані того, що пішла в армію для того, щоб одружитись, пішла в армію, щоб знайти собі чоловіка і не сприймається те, що жінки так само, як і чоловіки, хочуть боронити кордон своєї держави, захищати свою державу і бути корисними. Жінки все ж таки сприймаються просто як одні з варіацій шлюбного агентства. І коли вже там

суспільство почне... Більш відкрито говорити про всі ті виклики про домашнє насильство, про гендерне зумовлене насильство, про соціальне насильство пов'язане з конфліктом, коли ми перестанемо як страуси ховати голову в пісок і робити вигляд, що цього всього нема, якщо я цього не знаю, то це буде таким теж максимально великим пороком на шляху до гендерної рівності.

I: Ви вже трошки сказали про якісь приклади фемінізації в армії. Може, можете ще якісь назвати? Ну, ви казали про збільшення на посадах, про форму. Може, ще щось можете назвати?

P7: Мабуть, ні.

I: І яка ваша загалом думка щодо цих тенденцій?

P7: Це є такі дуже повільні, але дуже ґрунтовні, важливі кроки. Загалом, як вся ця історія з стереотипами гендерної рівності, вона є дуже складною у плані того, що... Не буває там секундного якогось впливу. Це максимально повільні завжди кроки, але, тим не менше, вони більш-менш є сталими.

Секундочку, про що я говорила? Тенденція, згадала. Зараз, до повномасштабного вторгнення, жінок, парень було максимально мало. Їх там був зовсім маленький відсоток. Зараз у жінок в армії стає все більше. І вони сприймаються вже трошки по-іншому. Але, все одно, якщо казати про загальну картину, то це є доволі сміливо. І так само жінки стикаються з випадками соціального насильства набагато частіше, ніж чоловіки. Є так само і чоловіки, і діти, які страждають від сексуального насильства пов'язаних з конфліктом. Але, окрім цього, жінки ще стикаються з харасментом саме безпосередньо в середині війська. І вони постраждали від харасменту і від сексуального насильства саме всередині. Є і чоловіки, але, знову ж таки, тут відсоток жінок набагато перевищує цю історію.

I: Тобто, ви вважаєте, що це лише маленькі кроки? Тобто, повільні дуже зміни?

P7: Так, це такий дуже перший етап. І загалом, на мою думку, що саме становлення війська і жінок у війську, воно все буде відбуватися саме вже після перемоги, коли будуть закриті оці нагальні проблеми саме вбронення кордонів.

Тому що зараз основна задача - це вижити і побороти ворога. А далі вже будуть інші адвокаційні кампанії щодо ставлення, щодо формування нового війська, нової дієвої армії.

I: Отже, ви, в принципі, вже говорили про якісь зміни, які відбулись після повномасштабного вторгнення. Якщо так більше заглибитись в цю тему, то які ви бачите зміни і тенденції в гендерних відносинах в суспільстві після повномасштабного вторгнення?

P7: Ну, загалом, якщо так брати максимально загальну картину, то суспільство все ж відкотилось назад. В багатьох аспектах, зокрема те, що стосується гендерної рівності, домашнього насильства, всіх так званих не дуже пріоритетних сферах. У більшості населення це йде пріоритетом саме закриття базових потреб. І поки базові потреби не будуть закриті, жодна людина не може думати про щось вище. А рівність прийняття і цінності, це все ж таки йде вже набагато більше... Більш висока ланка цієї піраміди потреб і загального сприйняття. Але це якщо загальна глобальна картинка, якщо обирати точково, то все одно там потроху змінюється уявлення про жінок, уявлення про чоловіків. Вже є, зокрема, історії, вони ще довго були коли хлопців булять за зовнішні вигляд, колір волосся. Але, тим не менш, таких історій зараз стає все менше. Люди розуміють, починають розуміти, що є такі поняття як особисті кордони. Вони не мають право ображати, чіпляти. Так само, що в закладах освіти діють ці програми з запобігання насилля і булінгу. Зараз є багато різних анонімних платформ, де можна отримати психологічну консультацію, якщо ви постраждали від булінгу, або цькування, якщо це стосується саме гендеру, стереотипів і всі інші історії. Якщо брати точково, якісь такі випадки, то потроху йдуть зміни, потроху покращуються. Але в загальній картинці треба ще багато роботи проробити, щоб ми забули про всі ті стереотипи. Нещодавно, 8 березня це було максимально наявним прикладом загального зрізу того, що у нас відбувається. 90%, не 90%, а 85% все ж таки йдуть привітати з весною красою і побажати бути пахучою квіточкою. Це моє найулюбленіше побажання в цей день. І лише нам десь 15-20%, зокрема, це саме фізмістичні організації

продовжують говорити про те, що 8 березня має зовсім інші наративи, і воно зовсім не про те, що нам нав'язали у радянські часи.

І воно таке дуже показове в плані того, що, ну, зокрема, ми працюємо в сфері запобігання та протидії насильства. І наша інформаційна бульбашка, в принципі, є більш-менш в цьому полі. І інколи здається, що це вже максимально добре ми зробили максимально багато, суспільство є ідеальним. А потім трапляється 8 березня. Ми розуміємо, що ми зробили лише півроку до того, щоб світ був ідеальним.

I: У мене насправді теж в бульбашці все виглядало досить непогано.

А де ви... На які дані статистики ви казали, ви спираєтесь, що там 85% вітає?

P7: Це таке особисте спостереження за цей день. Я бачила в інформаційному просторі те, що мені сказали колежанки, подруги і друзі.

Ну, і навіть просто той самий Фейсбук, він весь кипів різними квіточками, сонечком і весною, замість того, щоб все ж таки транслювати оригінальну версію цього свята, цього дня.

I: Ви також казали щодо змін, що в основному якимось глобально відбувається відкат, але точково якісь прогресивні кроки. Теж як ви це спостерігаєте? І порівнюєте? Тобто ці глобальні і точкові зміни?

P7: Точкові — це саме ті випадки і історії, з котрими ми стикаємося у своїй роботі, або ті, які з'являються в інформаційному просторі. Але взагалі, якщо проаналізувати діяльність громадських організацій або ставлення аналізом тих самих соціальних мереж, то там про це не йде мови, це не є пріоритетом, це не є дуже важливим. Зокрема, зараз в мене є студенти на практиці з наших маріупольських університетів, і була подія з гендерної рівності, стереотипів, - усієї цієї історії. Я розповідала про рожевий відсоток — це те, що послуги для жінок і різні товари для жінок є набагато дорожчі, ніж для чоловіків. Один хлопець мені доводив, що ні, що є все прекрасно в нашому суспільстві, що це вигадки, що є це нормою. Я з ними поділилася саме статтею «Гендер в деталях», там де вони якраз розбирали всю цю історію. Він сам

написав цій перукарні, запитав скільки коштують зачіски, вони йому надали ту ж саму інформацію, і він дуже шоковано пішов у світ неідеальності. На різних заходах, на різних тренінгах, активностях, коли ми починаємо говорити про гендерну рівність, всі кажуть, що все в нас прекрасно, все в нас добре, це якісь ось видумки, це вам нема що робити, як говорити про якісь гендерні стереотипи і просувати гендерну рівність. Але коли їх починаєш занурювати в цю тему, розповідати чому це виникло, як це виникло, для чого, скільки відсотків жінок займають якісь різні посади, скільки це чоловіків, яке навантаження йде на жінку, яка навантаження йде на чоловіків, то вони починають трошки задумуватись про те, що світ не такий ідеальний. І це визначається тим, що сфера інтересів людей, якщо вони не працюють саме в темі запобігання насильства, то вона є їх інформаційна бульбашка, є сфера їх інтересів. І здається, що весь світ прекрасний, поки не зануритись в якусь цю тему. І це завжди. Хоч все стосується насильства, хоч це стосується гендерних стереотипів, то поки люди не занурюються в цю тему, вони максимально впевнені в тому, що там все є добре. І коли вони отримують інформацію, то вони стають трошки інших поглядів.

Зокрема, з останніх спостережень це 8 березня, там мати, мама моя, вона ж теж жінка радянських часів, і 8 березня, це про прасу, жіночність і всю цю історію. Ми з нею поділилися фільмом про суфражисток, про те, як все ж таки було встановлення цього свята, з чого воно почалося, і жінка стала трошки зовсім по-іншому дивитися на всі ці аспекти, на те, як це проявляється, і хто за що топить.

I: А от ви казали, ви проводите заходи освітній прегендарної рівності. З якою ціллю ви працюєте?

P7: Зазвичай, всі наші програми побудовані на тому, що я працюю зі студентами, студентками, це 4-3 курс, приблизно вашої вікової категорії. Зокрема, є аспекти там, де це заходи, наприклад, якісь хакатони, або там, де розробляють різні проєкти, команди приходять. Гендерна чутливість, вона є завжди обов'язковим компонентом всіх програм, для того, щоб були враховані

потреби всіх, пояснення чому це все ж таки є важливо. І загалом наші програми, зокрема, коли розробляються якісь проекти, коли ми допомагаємо комусь створити, розвинути свої ініціативи, це є ключовим. І всі ті, хто з нами працюють, або ми з ними працюємо, партнеримось, ми вже всі привчили до того, що будь-який освітній компонент, він має хоча б трошки зачіпати тему гендерної рівності, тому що вона є в абсолютно усіх сферах, в абсолютно будь-якому етапі життя людини.

I: Щодо якихось тенденцій, ви сказали, загальносуспільних, може гендерні відносини в армії ви спостерігали чи змінилися в період після повномасштабного вторгнення?

P7: Не відповідаю на це питання, не володію такою інформацією.

I: Окей. Тоді таке уже останнє питання, більш гіпотетичне. Яким ви бачите майбутнє жінок української армії?

P7: Світ рожевих единоріжок, я називаю. В ідеалі це має бути той простір, що армія, що будь-яка сфера життєдіяльності, наприклад, те, що стосується технічних спеціальностей, заводські якісь структури, або те, що завжди було максимально мускулінні професії, спеціальності, вони в принципі мають розвиватися однаково, де жінка не буде сприйматися як жінка для додаткового навантаження, і буде оцінюватися саме як людина і будуть оцінюватися саме її безпосередньо професійні якості і навички.

I: Тобто, в основному це просто відсутність цього гендеризованого погляду на жінок?

P7: Так, оцінювання саме людини без оцінки спочатку її статі, а потім згідно статі вже максимальне очікування щодо її ролі, поведінки і всього іншого. Але знову ж таки, процес має пройти не знаю скільки поколінь, хоч і найменше покоління три, тому що особливо старше покоління, воно є максимально важким.

З останніх моїх улюблених історій, це я знімаю квартиру, прийшов сусід з низу, він такий, людина похилого, поважного віку. Він прийшов каже: "Де ваш чоловік?". Я кажу: "Що ви хочете? Що вам треба?", Він каже: "Де ваш чоловік, я

хочу з ним поговорити". Я кажу: "Я сама хочу з ним поговорити, якщо знайду, я вам його приведу". Мені треба поговорити з чоловіком. Я кажу: "Що ви хочете? В квартирі живу я. Які у вас є проблеми, питання, що ви хочете?". Ось там щось йому вікно задуває, щось йому там треба було. Але, тим не менше, це ось люди, котрі саме першочергові, що жінка, це не є людина, це є такий безкоштовний додаток до чоловіка.

Це має щонайменше 2-3 покоління пройти, щоб все ж таки вимерли всі оці радянські настанови. І тоді ми вже зможемо говорити про більш таке сучасне і актуальне сприйняття.

І: Добре, дякую тоді. В принципі, це всі питання, які у мене були. Може ви щось би хотіли додати по темі, не відповідаючи на мої питання?

Р7: Ну, мабуть, ні. Ця тема така, вона є максимально глобальна. Якщо копнути будуть усі сфери, там можна дуже довго говорити. Але загальна ситуація, наразі, поки видається така, не дуже весела.

І: Добре, я тоді вам дуже подякую, що ви вранці виділили мені свій час. Для мене дуже цінно було з вами поспілкуватися, дізнатися вашу точку зору. Дякую. Дякую. Коли закінчу дослідження, я з вами поділюся результатами.

Р7: Дякую. Це буде дуже цікаво, тому що зараз теж ми шукали якісь дослідження саме по становищу жінок, ну там і в армії, і загалом зараз. Дуже їх мало. Тому будемо вдячні за інформацію.

І: Так. На все добре. Дякую, ще раз

Р7: Дякую. Гарного дня.

Кінець запису